

Monarchia-diszkurzus és az emlékezés terei Krúdy Gyula *Boldogult úrfikoromban* című regényében

Monarchia-diszkurzus – a nosztalgia vége

Krúdy Gyula 1930-ban megjelent regénye átfogóbb perspektívából szemlélve azon irodalmi művek sorába illeszkedik, amelyek az első világháború után a k.u.k.-Monarchia összeomlását tematizálták, és a Monarchia világát nosztalgiával, gyászolva vagy iróniával színezve idézik meg. A Monarchia kultúrájának megjelenítését az utóbbi évek magyar irodalomtudományi diszkurzusa is tárgyalja különböző szerzők szövegeinek eltérő vonásait összevetve,¹ egy-egy szerző műveit elemezve vagy tágabb összefüggéseket felmutatva.² A magyar irodalmi jelenségekkel különféle módon párhuzamba állítható, a Monarchia korát, világát és ellentmondásait megidéző szövegekre a német nyelvű irodalomból ismert és kiváló példákat szolgáltatnak többek között Joseph Roth,³ Hermann Broch⁴ regényei, valamint Robert Musil töredékben maradt nagyregénye, *A tulajdonságok nélküli ember*,

¹ A Monarchia örökségét számba vevő kötetben Krúdy, Kosztolányi és Márai műveit hasonlítja össze Szegedy-Maszák tanulmánya, amelyben „a Monarchia kettős minősítése” kap hangsúlyt, vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az átminősített múlt. A kettős Monarchia emléke a magyar irodalomban = A Monarchia kora – ma*, szerk. GERŐ András, Új Mandátum, Budapest, 2007, 154–170., itt 157. A témánk szempontjából különösen fontos német nyelvterületen, ahol a 20. századi magyar irodalomnak a kilencvenes években megindult fokozott nemzetközi recepciója során Krúdynak is nagyobb figyelmet szenteltek, a regényt ebbe a sorba illeszti be többek között Gauss recenzója is (vö. Karl-Markus GAUSS, *Die Wiederkehr des Monarchen oder wie die ungarische Literatur die Habsburger überwand*, Neue Zürcher Zeitung 2000. március 25.).

² E tekintetben kiemelendők Fried István Krúdyról és Márairól írott munkái, valamint a Monarchia regionális irodalmát tárgyaló kötetei.

³ Összefoglaló elemzéséhez vö. Telse HARTMANN, *Kultur und Identität. Szenarien der Deplatzierung im Werk Joseph Roths*, Francke, Tübingen, 2006.

⁴ Vö. Hermann Broch. *Neue Studien. Festschrift für Paul Michael Lützel zum 60. Geburtstag*, szerk. Michael KESSLER és mások, Stauffenburg, Tübingen, 2003. Szövegelemzésre összpontosító vizsgálatot ad (egyúttal Musil művészetéről is) Gunther MARTENS, *Beobachtungen der Moderne in Hermann Brochs „Die Schlafwandler” und Robert Musils „Der Mann ohne Eigenschaften” Rhetorische und narratologische Aspekte von Interdiskursivität*, Fink, München, 2006.

amely meglehetősen ironikus–kritikus látásmódot képvisel, s nemcsak a Monarchia ellentmondásait és bukását hozza sokoldalúan játékba, hanem az elbeszélő diszkurzusban sokrétűen felmutatja és meg is kérdőjelezi a modern individuumban és a modern világ problematikáját, hiszen a regényben „nem az a kísérlet fogalmazódik meg, hogy megszüntesse mindazokat a szubjektív és kollektív válságokat és konfliktusokat, amelyek a modernizáció meghatározta sokrétűségből és kulturális sokféleségből fakadtak, hanem sokkal inkább az, hogy ezeket feltárja, miáltal ezek talán szándéka ellenére is kevésbé élesen jelenítődnek meg”.⁵

A 20. század magyar irodalomtörténetében Krúdyt többértűen ítélték meg: tekintették egyfajta nosztalgikus múltidézőnek, aki a letűnt világot gyászolva a műveiben egyre–másra megidézi, ezáltal megörökíti és fenntartja, s ezen vonásai révén tehetett szert szélesebb kortársi és későbbi olvasói körökben tartós népszerűsége.⁶ Az alkotásainak törésvonalait és diszkrpanciáit érzékelő korábbi elemzések⁷ mellett az utóbbi tíz–tizenöt év kutatásai Krúdy művészetének éppen azokat a szempontjait hangsúlyozzák erőteljesebben, amelyek a szerzőt igencsak modern, a századforduló és a két világháború közötti korszak prózairodalmát megújító íróként értelmezik, aki szövegei bizonyos sajátosságai révén a vélelmezett nosztalgikus hangot megkérdőjelezve, elbeszéléstechnikai eszközökkel megtöri, és az individuumban, az identitásban, a történelemben, a nyelvben és az elbeszélés problémáit sokrétűen felmutatja, s ezáltal a (poszt)monarchikus irodalmi diszkurzus sajátosan ambivalens változatát teremti meg.⁸

A vizsgálandó regényben is egymással ellentétesen ható szerkesztési elvek fedezhetők fel: a narratív struktúra különböző elemeinek sokrétűsége, heterogenitása és széttartósága első megközelítésben összekuszálhatja ugyan a befogadást és az értelmezést, elemzésbeli összekapcsolásuk azonban egyúttal olyan olvasatot tesz lehetővé, amely egy mélyebb metaforikus síkot mutat fel, és a regényt ezáltal a nosztalgiát megkérdőjelező, elbizonytalanító Monarchia-diszkurzusba ágyazza.

⁵ Moritz CSÁKY, *Ambivalenz des kulturellen Erbes. Zentraleuropa = Ambivalenz des kulturellen Erbes. Vielfachcodierung des historischen Gedächtnisses. Paradigma: Österreich*, szerk. Moritz CSÁKY – Klaus ZEYRINGER, Studien, Innsbruck–Wien–München, 2000, 27–49, itt 44. Vö. még a tanulmányokat: Musil-Forum. Studien zur Literatur der Klassischen Moderne, (27.) 2001/2002 és (28.) 2003/2004, valamint *Musil anders. Neue Erkundungen eines Autors zwischen den Diskursen*, szerk. Gunther MARTENS – Clemens RUTHNER – Jaak DE VOS, Peter Lang, Bern, 2005. (*Musiliana*, 11.)

⁶ A korábbi magyar Krúdy-filológiához vö. például BORI Imre, *Krúdy Gyula*, Fórum, Újvidék, 1978.; FÁBRI Anna, *Ciprus és jegénye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben*, Magvető, Budapest, 1978.

⁷ Vö. pl. FÜLÖP László, *Közelítések Krúdyhoz*, Szépirodalmi, Budapest, 1986.

⁸ A Krúdy-szövegek „újrágondolására” szolgálnak többek között példát a *Literatura folyóirat* 2002/3. számában megjelent tanulmányok is, amelyek a Szindbád-novellák kapcsán vetnek fel megfontolandó elemzési–értékelési szempontokat.

A Boldogult úrfikoromban *narratív jellemzői*

A regény, amely szerzője halála előtt három évvel jelent meg, Krúdy kései művei közé tartozik, amely mint „rendkívül intim, visszafogott kamarazene, mégis Krúdy összes »formai« törekvésének egyszeri diadala, a magyar életről alkotott véleményének kristálytiszta, kegyetlen foglalata” mintegy összegzi is az életmű egyes vonásait.⁹ A mű Krúdy úgynevezett „budapesti regényei” közé is sorolható, melyek a konkrét hely megidézésével szimbolikus keretet teremtenek a város metaforikus, emlékezetbeli átlényegítéséhez.¹⁰ A regényben elbeszél „történet” egy közelebbről nem meghatározott történeti időben játszódik, amely a Monarchia széthullása utáni időszakra (nagyjából a húszas évek elejére) tehető, a szűkebben vett cselekmény maga egy napot, a farsangi időszak utolsó napját fogja át, hiszen „a farsang végére eső Dorottya-napot mutatta a kalendárium” (38.),¹¹ amelyen szinte semmi sem történik: egy kis társaság, melynek tagjai Vilmosi Vilma, aki „mielőtt a margitszigeti szállodába költözött, tanítónő volt a Szepességben” (14.), az „elbáméskodásra hajlamos” (6.) „hórihorgas fiatalember” (8.) Podolini Lajos, akik mindketten a Felvidékről kerültek a fővárosba, valamint a „középkorú úriember” (5.), Kacskovics, villásreggelire betér a *Bécs városához* címzett sörözőbe, ott evéssel, ivással, hallgatag odafigyeléssel, beszélgetéssel, később zenéléssel és tánccal tölti el a napot, melynek végén a törzsvendégek, az alkalmi vendégek és a vendéglői személyzet tevékeny részvételével egy tumultuózus jelenetben szokatlanul viselkedik, sőt egyenesen „hősi” tettek későbbi elbeszéléseinek tárgyává válik, Vilma kisasszony azonban – amint azt már a sörözőbe lépésekor tett szellemes megjegyzésében előrevetítve kinyilvánította – átveszi a vendéglőt, és hozzámegy a hajdani alszolgabíró Podolini Lajoshoz.

A látszólag banális történet happy enddel ér tehát véget, azonban mégsem erről van szó, mert a boldog vég ironikusan megtörik, és az emlékezésekből, szer-teágazó beszélgetésekből, leírásokból és elbeszélői kommentárokból szőtt elbeszélés fordulatai közepette szinte váratlanul, boldogság és boldogtalanság esetlegességét felmutatva következik be.¹² Az elbeszélői diszkurzus döntő mértékben

⁹ KOMPOLTHY Zsigmond, *A rejtvénykódó főmű. Néhány szempont Krúdy Boldogult úrfikoromban című regényének elemzéséhez*, *Életünk* 1986/2., 159–170, itt 159.

¹⁰ Krúdy „budapesti regényeivel” kapcsolatban vö. EISEMANN György, *A város mint emlék és fikció. Krúdy Gyula: Asszonyosságok díja és más „pesti regények”*, *Budapesti Negyed* 2001/4., 141–157. A Krúdy műveiben felbukkanó, Budapestre vonatkozó mozzanatok formáinak sorráveteléhez vö. FÁBRI Anna, *„Mit lehet írni Pestről?” A Krúdy-művek Budapestjéről* = *Budapesti Negyed* 2001/4., 25–60.

¹¹ KRÚDY Gyula, *Boldogult úrfikoromban*, Osiris, Budapest, 2001, 14. A regényből származó további idézetek ebből a kiadásból valók, a főszövegben zárójelben szerepelnek.

¹² Kacskovics szerepe ugyanakkor egyfajta implicit narratív keretet is ad a történetnek, hiszen az ő ismételt szóba hozott álmatlansága teszi lehetővé, hogy felfedezze „az *Idegenek Névsorá-*

járul hozzá ahhoz, hogy a történet és a boldog vég elbizonytalanodik és széthullik: bár mindkettő bizonyos jól ismert műfaji mintákhoz nyúl vissza (többek között a komikus eposz,¹³ a komédia, de a kalandtörténet és a triviális irodalom egyes elemei is felfedezhetők, az utóbbi főként a különböző női álneveken publikáló Szerkesztő képviselőjében), ám ezek igen vegyes elegyet alkotnak, és az elbeszélői hang(ok) részben azonnal megtörik őket. Azonkívül a – túlnyomórészt a fikatív elbeszélő által játékba hozott – intertextuális vonatkozások is irodalmiasítják és fikcionalizálják az eseményeket, amelyek az elbeszélő előretaláló megjegyzései következtében – például „mint később, évek múlva emlegették” (151.) eleve egy populáris városi mitológia részeként jelennek meg:

Pista úr tehát kimondván egy számot, amelyet pénzösszegben kifizetett, kezét fogott Vájsszal, aztán újra kezét fogott, de valamely okból még nem kelt fel az asztaltól. (Mint a következő években a mesemondók megállapították: az elnök ez alkalommal nem bírt felállni a székről, olyan mértékben tört ki rajta a részegség.) (171.)¹⁴

A „zárójelbe tétel” e technikájával az elbeszélői kommentárok egyenesen legendaszerű bizonytalansággal telítődnek, sőt ezáltal ezek a töprengések akár feltételezésnek és fantáziálásnak hatnak:

(Mondják, persze évek múltán, hogy a gyűrűváltás is másképpen történt volna a herceg és Vilma kisasszony között, ha Stranszki nem tartózkodik e napon véletlenül a *Bécs városához* címezett vendégfogadóban. [...]) (178.)¹⁵

Az elbizonytalanításhoz maga az elbeszélő járul hozzá: az elbeszélő hang látszólag ugyan a mindentudó elbeszélő vonásait mutatja fel, aki felvilágosításokat ad és az elbeszélteket kommentálja, de az elbeszélői funkció többszörösen is kér-

ban [...] a podoliniak nevét” (25.), majd „a Budapesten megjelenő német újságban” (182.) ő látja meg „a *Bécs városánál* töltött mulatságos nap után” (182.) a vendéglő átadását előkészítő hirdetést.

¹³ A komikus eposz műfaji mozzanatainak felvétele mutatkozik meg például az állandósult tulajdonságok, a visszatérő mozzanatok és az ironikus felhanggal kísért „hősi tett(ek)” alkalmazásában, s az elbeszélte történet időbeli szituálása farsang utolsó napjára / Dorottya-napra potenciális intertextuális utalásként is funkcionál, kitérítve a regény értelmezési tartományának bizonyos vetületeit.

¹⁴ Már az összefoglaló jellegű „tehát” is a fikatív elbeszélőre utal, kommentáló megjegyzését azonban tipográfiai is kiemeli, hogy zárójelbe tétele kifejezetten felhívja e funkciójára az olvasói figyelmet.

¹⁵ Az elbeszélő zárójelbe tétel megjegyzései ebben az esetben mintegy két oldalt tesznek ki, és a hagyományos elbeszélői eljárásokat és modelleket ironikusan felvillantva teszik próbára az elbeszélői kommentár technikáját.

déssé válik, részben azért, hogy nemegyszer átengedi az elbeszélést különböző szereplőknek, akik maguk mondják el történetüket vagy annak egyes részeit, mint például a „középkorú úriember”, Kacskovics, aki a *Bécs városa* vendéglősének történetét foglalja össze:

Nem lehet akárki vendéglős *Bécs városában*. Vájsz úr, a mostani vendéglős fiatal korában sörfőzőlegény volt az öreg Dreher Antal sörgyárában. Igen rendesen viselkedett, munkája ellen senkinek kifogása nem volt, de jött a szerelem, amely a sörfőzőlegényt is elkapja. A szerelemmel mindenféle kívánságok járnak, és Vájsz úrnak eszébe jutott, hogy kocsmát nyit Pesten, ahol azt a sört méri, amelyet Svehátban segített főzni. Esküvője előtt jelentkezett gazdájánál, hogy ő elmegy Pestre, és svecháti sört mér. *Sveháter Lager-Bier*-t, mint abban az időben nevezték. Nászajándékol azt kérte gazdájától, hogy ő legyen az egyetlen pesti vendéglős, aki ezt a sört mérheti. Miután a svecháti sörnek amúgy se volt nagy népszerűsége Pesten, a sörfőző beleegyezett munkása kérelmébe. Azóta mér Vájsz egymagában olyan sört Pesten, amely máshol nem kapható. A sors megjutalmazta a sörfőzőlegény hűségét, és Vájsz úr manapság tekintélyes adófizetője a városnegyednek (mert valahogy úgy vagyunk manapság is, hogy a tekintélyességet az egyenes adó után osztogatják). (34.)¹⁶

Egy szereplőnek egy másik szereplőről szóló elbeszélése ezzel a beszélgetésbe ágyazott elbeszélést az elbeszélő világ és prezentációja döntő mozzanatává avatja, ezáltal az idő- és térkoordináták, valamint a szereplők identitásának vonatkozásai széttöredeznek, illetve kaleidoszkópszerűen egymásra vetülnek. Ezenkívül a fenti szövegrész a Bécs–Budapest térkoordinátákat is bevezeti, amelyek ezáltal több síkon tematizálódnak, motivikusan továbbszövődnek és kibővülnek, miközben az egész mögött meghúzódó Monarchia-diszkurzust hordozzák.

Azonkívül az (auktoriális) elbeszélő hang maga is gyakorta elbizonytalanodik, sőt átmenetileg egyenesen megbízhatatlanná válik¹⁷ az elbeszélő események körülményeit, idejét és más mozzanatait illetően, valamint az elbeszélői közbeszólás hozzárendelhetősége – vagyis hogy az elbeszélőtől vagy az egyik szereplő-

¹⁶ Az elbeszélői kommentár „zárójelbe tétele” itt az elbeszélői funkciót e pillanatban gyakorló szereplő hatókörébe kerül.

¹⁷ A megbízhatatlan elbeszélésről összefoglalóan vö. *Unreliable Narration. Studien zur Theorie und Praxis unglaubwürdigen Erzählens in der englischsprachigen Erzählliteratur*, szerk. Ansgar NÜNNING, Wissenschaftsverlag, Trier, 1998. A „megbízhatatlan” és „megbízhatatlan elbeszélés” fogalmának tisztázásához vö. Matias MARTINEZ – Michael SCHEFFEL, *Einführung in die Erzähltheorie*, Beck, München, 1999, 96 skk. Az elméleti viták kritikus áttekítéséhez és a fogalom Kleist elbeszéléseire való alkalmazásához vö. Gernot MÜLLER, *Prolegomena zur Konzeptualisierung unzuverlässigen Erzählens im Werk Heinrich von Kleists*, *Studia Neophilologia* (77.) 2005, 41–70, különösen 42–50.

től származik-e – nemegyszer eldönthetetlenül függőben marad, így „az elbeszélő sem egészen magabiztos irányítója a szereplők ugyancsak kavargó emlékidézésének”.¹⁸ Ez az ironikusan eltávolító és elbizonytalanító technika¹⁹ nyilvánul meg részben a különböző szereplőkről, viszonyokról és körülményekről tett zárójeles megjegyzésekben is: „(Ugyan, hol van olyan férfi a világon, aki cserben hagyna ilyen megfélemledett nőt?)” (42.), valamint az olyan, az elbeszélést magát is tematizáló visszautalásokban, mint „akit [...] már elbeszélésünk folyamán fel említettünk ” (60.) és előreutalásokban, mint „De ez csak későbbben tudódott ki” (62.) vagy „mint elbeszélésünk folyamán kiderül”. (37.) Az elbeszélői funkció ezáltal többszörösen és ambivalens módon áthelyeződik, az elbeszélői és szereplői „szólam”, s ezáltal a fikcióban betöltött funkció nivellálódik, „egyes szereplők elbeszélői [...] pozíció felé mozdulnak el, miközben a narrátori hang [...] besorolódik a szereplői megszólalások közé”,²⁰ ami az elbeszéltek értelmezésének többértelműségéhez vezet.²¹

Az elbeszélt történet szereplői²² szintén sajátos módon „töredezetek”, illetve heterogének vagy éppenséggel „többes identitásuk” van.²³ Ez abból a tényből adódik, hogy ezek a figurák többnyire különféleképpen lecsúszott vagy bizonytalan egzisztenciák, mint amilyenek a Pista úr, az elnök körül összegyűlő asztaltársaság tagjai. Az elnököt magát számos korábbi tulajdonsága és társadalmi helyzete jellemzi, mely ugyanakkor már mind a múlté, s szinte csak a múltat őrző-felidéző helyen és társaságban él mintegy köznapimitikus formában, valamint az

¹⁸ FRIED István, *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*, Palatinus, Budapest, 2006, 258.

¹⁹ Az egyébként „rögzített nézőpontú elbeszélő” ily módon az elbizonytalanítás eszköze is, mert „nemcsak fönntartja és működteti, de – a polifón regényszerkesztést nyelvben egyneműsítő alakításmódjában – ironizálja is azt”, vö. SEPEGHY Boldizsár, „...félíg tréfásan, félíg komoly hangszállal...” *Az irónia alakzatai Krúdy Boldogult úrfikoromban című regényében*, *Literatura* 1999/1., 95–104, itt 103.

²⁰ GINTLI Tibor, *„Valaki van, aki nincs”. Személyiségelbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*, Akadémiai, Budapest, 2006, 16. Gintli a *Boldogult úrfikoromban* című regényt, más példák mellett, külön kiemeli „az elbeszélői tekintély [...] megingatásának” (Uo.) eklatáns példájaként.

²¹ Bevezeky Gábor is hangsúlyozza (a Szindbád-novellákra vonatkoztatva, de meglátása általánosítható), hogy „Krúdy egymásra rétegezi a különböző nézőpontokat, melyek nem számolják fel egymás érvényét, hanem egymással párhuzamosan hatnak”. BEVEZEKY Gábor, *Szindbád*, Akkord, Budapest, 2003, 40.

²² A „szereplő” (*figura*) átfogó és rendszeres narratológiai vizsgálatát adja Fotis JANNIDIS, *Figur und Person. Beiträge zu einer historischen Narratologie*, De Gruyter, Berlin – New York, 2004. (*Narratologia*, 3.)

²³ Az Osztrák–Magyar Monarchiában megfigyelhető többszörös identitások kérdését tárgyalja Bécs mint nagyváros/metropolisz kulturális hibriditásának fényében Moritz Csáky, megállapításai a Monarchia más városaira, így Budapestre is érvényesek lehetnek, vö. MORITZ CSÁKY, *Kultur, Kommunikation und Identität in der Moderne*, *Moderne. Kulturwissenschaftliches Jahrbuch. Vernetzungen* (1) 2005, 108–124, itt 121 skk.

elbeszélő idézi az emlékezetbe. Nikodémi úr Pesten született olasz, aki a szülőhelyét még egyszer sem hagyta el, de a sohasem megélt potenciális identitásáról ábrándozik, s tulajdonságaival játékosan utal a városra jellemző etnikai sokféleségre.²⁴ Kriptai úr, a „gondnokság alá helyezett gavallér” (49.) a társadalmi identitás látszat-jellegét példázza, amiként a származás realitásának átfunkcionálhatóságát mutató „két komoly úriember” (49.), Kesthelyi és Plac is. A bizonytalan identitás legfeltűnőbb példajaként említhető a Szerkesztő, aki külső megjelenésében a városi kultúra hiedelemkörébe illeszkedik (könyveket cipel magával, ami jelzésértékű az eme látszat szerint őt kezelő többieknek),²⁵ az általa használt női álnevei révén egyúttal nemi azonosságokat átszelő fiktív identitásokat ölt magára, saját maga számára viszont Shakespeare szonettjeit fordítgatja, s ezzel önnön hasadt személyiségében mutatja fel a magas és a triviális irodalom ellentétét, valamint a városi populáris kultúra és az olvasási divatok heterogenitását. A Felvidékről, Podolin városából a fővárosba szakadt két középponti figura, Vilmosi Vilma és Podolini Lajos szintén elveszítette korábbi identitását – minden bizonnyal az első világháborút követő történelmi események, a Monarchia összeomlása miatt, bár mindez csupán utalás szintjén jelenik meg az elbeszélte történetben –, s éppen új azonosságot keresnek önmaguknak: e keresés külső jeleinek tekinthetők a vonásaikban (öltözetükben, viselkedésükben) jelentkező meglehetősen szétartó elemek. Podolini viselkedését motorikus diszkrepancia uralja, mert bár ő „egy nagyreményű fiatalember volt, akivel bárhol találkozna az ember”, egyúttal azonban „elbáméskodásra hajlamos, nagy ádámicsutkájú, hórihorgas lábú, gesztikuláló kezeivel szinte összeköttetésben is alig lévő úriember, mintha minden testrészét valamely más állomáson szedte volna össze” (7.), a mozgásában belső nyugtalanság és rendezetlenség nyilatkozik meg:

A mi fiatalemberünk testrészei is különböző életet látszottak élni. Midőn arról volt szó, hogy lábai északi irányba, a sziget csúcsa felé vegyék útjukat: a golyalábak határozottan kelet vagy nyugat felé akartak elindulni. Sőt hátráltak is, mintha svungot vennének a külső iramodáshoz. Ugyanilyen bizonytalan mozdulatokat tettek a karjai, amelyek hosszúak voltak, mintha imént jöttek volna ki valamely kolbásztöltőből. (7.)

²⁴ Más szereplők neve szintén etnikai-nemzeti pluralitásra utal, mint például *Kacskovics*, *Plac*, *Kesthelyi*, „Burg báró”, „Holcwart Ede” stb.; a megnevezésben a keresztnév és névként funkcionáló foglalkozásmegjelölések is fontos szerepet játszanak.

²⁵ „Volt egy időszak Pest éjjeli életében, amikor az ilyen könyvcsomagokkal érkezett vendégeket az éjfél órában a pincérek »doktor úrnak« szólították, a legkényelmesebb asztalokat kínálták nekik, [...] tintát és tollat tettek az asztalra, megelégedtek annyival, hogy a vendég csak fekete-kávét rendelt [...]” (55–56.), de a „volt egy időszak” temporális utalása révén mindez alapvetően elmúltként teteleződik.

Hasonló heterogenitás jellemzi szociális helyzetét tekintve is, mert jóllehet „polgári” foglalkozását tekintve „kicsinykét alszolgabíró is” (7.) volt, másfajta, a happy endet később megalapozó foglalatosságát legalább annyira fontosnak tartja: „Hajdan, szépségi úrfi koromban, másféle foglalkozásom is volt; legbüszkébb voltam arra, hogy Lublótól Poprádfelkáiig nem tudtak bálakat rendezni nálam nélkül.” (7.)

Vilma kisasszony öltözéke is több stílust egyesít magában, melyek mindegyike önálló identitásra utalhatna, együttesük azonban meglehetősen zavaróan hat:

Ha szabályszerűen akaránk bemutatni a hölgyet: megjelenését vándorszínésznőéhez, postáskisasszonyéhoz, de magános tanítónőéhez is hasonlíthatnánk, mert mind a három típusból felszedett magára valamit. (11.)

A három típus mindegyike különböző társadalmi és kulturális konnotációkat alapoz meg, az elbeszelt történet végkifejlete, a *Bécs városához* címzett vendéglő átvétele mindemellett mindhármat keresztezi, és egy (a történet egyes pontjain utalásosan fel-felbukkanó) negyediket alapoz meg.

A szereplők identitás-problémája a névadásban is megnyilatkozik:²⁶ Vilma kisasszony neve (Vilmosi Vilma) a *Vilmos* név férfi és női változatát egyesíti, s ezáltal a „női erények” (Vilma kisasszony tud hímezni, érdeklí, hogyan készülnek a különböző fogások a *Bécs városához* címzett vendéglőben, ráadásul kiválóan tancol is) egyesülnek benne „férfias” erővel: a zajló Duna jégtábláin való átkelése „hősi tett”, még ha ironikus színben jelenik is meg, és hősiességének jele az is, hogy átveszi a fogadós szerepét és ezáltal megmenti a *Bécs városát* – ezek a mozzanatok szinte egy fordított „hősi eposz” ironizált, sőt egyenesen parodizált elemeit idézik fel.²⁷ Podolini Lajos neve a származására, Podolin városára utal vissza, amely az elhagyott/elvesztett Felvidéket jelképezi, a Budapestre került bécsi sörfőzőlegény pedig, a Monarchia etnikai-kulturális folyamatait és ezek változásait jelezve, nevének magyarosult változatát viseli: Weiß-Vájsz.²⁸ Ráadásul nemcsak a tulajdonne-

²⁶ A nevek mint fiktív entitások megjelölésének problémájához vö. EDWARD N. ZALTA, *Erzählung als Taufe des Helden. Wie man auf fiktionale Objekte Bezug nimmt*, Zeitschrift für Semiotik 1987/1–2., 85–95, főként 93–94. [angol változata: *Referring to Fictional Characters*, *Dialectica* (57) 2003/2., 243–254.]; SZABÓ ERZSÉBET, *A fikcionális tulajdonnevek mint kettős profilú kifejezések = Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*, szerk. SZABÓ ERZSÉBET – VECSEY ZOLTÁN, Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó, Szeged, 2005, 147–162, különösen 158.; OROSZ MAGDOLNA, „Du kannst deinen Namen draufschreiben”. *Erzählte Autoren und Figuren im fiktionalen Erzählkurs* = „Die Wege und die Begegnungen”. *Festschrift für Károly Csúri zum 60. Geburtstag*, szerk. HORVÁTH GÉZA – BOMBITZ ATTILA, Gondolat, Budapest, 2006, 55–66.

²⁷ A „mentőakció” ugyanis másodlagos szintre tevődik át, hiszen nem magának a városnak, hanem a városról elnevezett vendéglőnek a megmentéséről van szó.

²⁸ A szereplők neve és az identitás kapcsolatairól KRÚDYNÁL VÖ. GINTLI, I. m., 28 skk. A nevek és elnevezések referenciális kiürüléséről vö. MESTERHÁZY BALÁZS, *Időbeliség és esztétikai totalitás. Az iden-*

vek utalnak heterogén mozzanatokra, hanem a *Bécs városához* címzett intézmény megjelölése is változik: nemcsak vendéglőnek, hanem sörháznak is nevezi a szöveg (vö. 33.), s hasonlóan jár el Vájsz foglalkozásának jelölésével is: a vendéglős (34.), fogadós (157.), vendégfogadós (157.) elnevezések váltakoznak.

A szereplők szilárd és egyértelmű azonossága azáltal is elmozdul, hogy egyes, a történetben biztosnak látszó jellegzetességek hirtelen másfajta tulajdonságokká válnak: a csendesen üldögélő és a beszélgetést hallgató Vilma kisasszony kiváló táncossá válik: „Vilma úgy táncolt, mint ahogy Ferenc József idejében a legjobb balettmeztérek tanították a táncot, ha az Operaház műsorán a *Bécsi keringő* volt előadásra kitűzve” (154.), s ezáltal régi és bevált (bécsi) tradíciók méltó folytatójának bizonyul. Ez is bizonyítéknak tekinthető arra, hogy alkalmas az amúgy egyenesen a Monarchia „hagyományait” felidéző *Bécs városa* továbbvitelére. Az elbeszélte történet végének meglepő fordulatát ezáltal narratológiaiilag több lépés készíti elő. Azáltal, hogy Vilma kisasszony a felvidéki hagyományok folytatója is, más folytonosságok szintén létrejönnek: „És Vilma kisasszony oly nyájassággal engedett a felhívásnak, mintha valamely felvidéki bálban volna, ahol érzékeny sértés nélkül nem adhatna kosarat.” (156.) Így egyúttal a Monarchia különböző régiói olvadnak össze személyében.

A rendszerint megfontolt és nyugodt vendégfogadós és a felesége folyamatosan megnyilvánuló tulajdonságai pedig szintén elmozdulnak, amikor szinte ördögi vidámságról tesznek tanúbizonyosságot táncukkal, s így mintegy előkészítik az epilógusban „megbolondulásként” és az aktív élettől való „búcsúként” reflektált fordulatot:

A vendéglőspár voltaképpen oly szabályszerűséggel táncolt, mint amilyen szabályszerű volt az életük, de a második fordulónál Vájsz „megveszett”, és a valcer közben a levegőbe emelte Vájszné született März Johannát, mint valami bitang harmonikás, aki amúgy „füttyül az életére”. (158.)

Az identitásokkal folytatott játék azzal is kiegészül, hogy az elbeszélte történet alakjait intertextuális vonatkozások kapcsolják össze irodalmi figurákkal, miáltal fikcionális és irodalmi jellegük válik hangsúlyossá. Az elnök például többször és nyomatékosan Falstaffként, s ezáltal vígjátéki figuraként jelenik meg:

Legalább százötven kilós férfiúnak látszott – no de volt is megfelelő termete ehhez a rengeteg teherhez. Bármely részében járhatott az Andrássy útnak, mindenütt egy fejjel magaslott ki az emberek tömegéből.

tításképzés kérdései Kritdynál = Az elbeszélés módozatai. Narratíva és identitás, szerk. JÓZAN Ildikó – KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Osiris, Budapest, 2003, 281–293, itt 288–289.

Ősz arca volt, mint a vidám télnek.

Bölcsesség, részegség, kajánság és jámborság váltakozott ezen az arcon, ilyen lehetett volna Shakespeare Falstaffja, ha történetesen Pesten születik, és öregségére királyi tanácsosnak és „adóbizottsági” elnöknek nevezik ki a fővárosban, a hatodik kerületben, Ferenc József idejében. (38.)

Az azonosság ilyenfajta intertextuális megalapozását²⁹ erősíti fel a „Falstaff Pista” (39.) megnevezés, s a Falstaff-vonatkoztatás a történetben többször is megismétlődik: „(Csak az elnök maradt a helyén, mert a mennyezetre bámult szinte megüvegesedett szemekkel. És most igazában olyan volt, mint Falstaff János).” (176.)

Az is lehetséges, hogy az intertextuális alapon létrejövő irodalmiasítást a történet egyik szereplője hajtja végre egy önmagát fikcionalizáló gesztussal:

„Kohlhaus Mihály óta nem történt ilyen igazságtalanság”, uszított az amúgy is bosszús művirágkészítő a söntésben. „A feleségem eredetiben olvassa a német költőket, és vasárnap délután, a függöny mögött mindent elmesél nekem, amit a költőkből olvasott”. (43.)

Majd rögtön bekövetkezik e vonatkozás ironikus megszüntetése is, amikor egy másik szereplő szó szerinti valóságként értelmezi az utalást, s Vájsz így szól: „Nem ismerek ilyen vendéglőst a környéken” (43.).

Az események az elbeszélői kommentárok és az intertextuális vonatkozások, valamint a szereplők sajátosságai (tulajdonságaik és cselekedeteik) révén bizonyos mértékig karnevalizálódnak is – ehhez az a körülmény is hozzájárul, hogy az elbeszélte történet ideje farsang utolsó napjára esik, s ez a tény a farsang/karnevál és az azt követő böjti idő közötti átmenetként különösen kiemeli a karnevalisztikus jelleget, így ez a nap (a figurák mindennapi identitását hirtelen felbukkanó új tulajdonsággal megrendítő vagy identitásukat nyitva hagyó) bécsi valcer- és operettmelódiákat felvonultató tumultuózus táncjelentettel a „meglepetések, az ördöngösségek napja” (160.) lesz, s ezáltal az egész történet többértelműségét fokozza:

[...] a leereszkedő alkonyati félhomályban, amikor voltaképpen a legkedvesebb percek a kocsmákban, lámpagyújtás előtt, amikor a hagyomány szerint maga a sánta ördög is abbahagyja a templomok körül való leskelődést, és elbújik valamelyik kocsmasarokban, hogy az abroszra hajtsa a fejét: ebben a percben harsány kakaskukorékolás hangzott a belső szobában. (160–161.)

²⁹ Az identitás intertextuális és szövegbeli megalapozásához vö. *Uo.*, 290–291. Krúdy irodalmi előképeket követő-beépítő eljárásairól vö. FRIED, *I. m.*, 36–49.

Bár az elbeszélte történet nagyjából egy napot fog át, az időviszonyok bővebbek azáltal, hogy a vendéglőben ülő különös figurák az életük, a nagyvárosi környezetük különféle aspektusait, valamint anekdotikus nagyvárosi történeteket, városi legendákat, szólásokat, pletykákat, a városi kultúra egész „mitológiáját” idézik fel gyakorta monologikussá váló beszélgetéseikben. Nemcsak a jelen színlánkjai, hanem saját múltjuk és történelmi események képei, valamint a jövőre vetített félelmek és vágyaik vibrálnak az egyre növekvő társaságban, individuális időélményeikbe beleszővődnek az ország és a régió egymásbacsúszó idősíkjai (a Ferenc József császár által levert 1848-as forradalomtól a „jó császár” boldog időkként megélt és átértelmezett uralmán át a Monarchia közvetlen felsejlo összeomlásáig). Bonyolult időbeli háló jön így létre, amelyet a vezérmotívumként újra meg újra visszatérő „boldogult úrfikoromban” fordulat tart össze.³⁰ A fordulat egyúttal bizonytalanságot is okoz, mert különböző szereplők különböző kronologikus és élettörténeti vonatkozásokkal említik és többértelművé is teszi: a kijelentés így divergenciákat kelt, de ugyanakkor azt a lehetőséget is nyitva hagyja, hogy az egyéni emlékezetben eltérően tárolt felidézett mozzanatok az ezáltal széttöredezett és nem folytonos narratívaként felfogható kollektív emlékezet terében a monarchia mitikus/mitizált képévé álljanak össze.

A Monarchia mint emlékezet és továbbélése a mindennapokban

A fikcióban felidézett nagyváros és annak helyei nemcsak kulisszák, hanem sokrétűen differenciált jelképes térszerkezettel bíró szimbolikus terek is. Az idősíkok egymásbacsúszásának a terek egymásra vetülése felel meg: városok és városrészek, zárt terek/szórakozóhelyek kerülnek kapcsolatba egymással, miáltal részben egymással azonosíthatóvá is válnak, s általuk olyan jelentésréteg tárul fel, amely az időrétegek, a személyek és az események széthulló sokfélesége mögött valamifajta folytonosságot jelez.

Azáltal, hogy a történet a *Bécs városához* címzett vendéglőben játszódik, felidéződik Bécs aurája a budapesti környezetben (ez valójában egy múltbatűnt Bécs aurája, hiszen éppen Vájsz, a hagyományok őrzője, régen elhagyta már a várost). A Monarchia világa képzeletbeli térként és az emlékezet világaként ily módon odavarázsolódik Budapestre, a modernizálódó metropoliszba, s ez kiemeli a „régiszip időkké” transzponált emlékezés terét. A földrajzi-topográfiai

³⁰ A regény címe: *Boldogult úrfikoromban* sokrétű értelmezést tesz lehetővé, s előreutal a történet és a történetmondás bizonyos elemeire, vö. erről még FRIED, *I. m.*, 279–280.

³¹ Lásd még GINTLI, *I. m.*, 21–22.

határok jelképes eltolódása többszörösen megismétlődik a szövegben: a *Bécs városa* fogadó³² a katolikus városrész és a zsidónegyed határán áll, s ez a tény a városon belül megfigyelhető, jelentős, lappangó kulturális és szociális különbségeket idéz fel a nagyvárosi jelen nyomorúságában,³³ amelyek ugyanakkor már a Ferenc József uralma által meghatározott „boldogult úrfikorban” is diagnosztizálhatók voltak és a Monarchia világát korábban is megterheltek:

A templom előtt álló társaságot különben sem vette figyelembe senki más, mint azok a borzalmas koldusok, akik itt a város környékéről, a város legkülönbözőbb részeiből tolokocsikon, zsámolyokon, háromlábú székeken a Teréz-templom környékén összegyülekeztek. Valóságos kulduskiállítás volt itt, mintha Budapest legszázalomraméltóbb emberei találkoztak volna a szabadon álló templom környékén. Valami titkának kellett lenni, hogy a terézvárosi templom környékén volt a legtöbb koldus, szörnyű gyűjtemény a nagyváros nyomorából. (30–31.)

Határvonalak húzódnak meg a fogadón belül is, amelynek két szobáját a vendégek felosztják egymás között, és a határozottan meghúzott „határokat” szigorúan felügyelik is³⁴ mindaddig, amíg a karnevalisztikus táncjelenet megszünteti különbségeiket, amikor Pista úr tánra kéri Vilma kisasszonyt, és fergeteges valcert jár vele. Ezenkívül van még egy hely, amely jelképesen–metaforikusan (s egyúttal az egyik szereplő révén megjelenítve) vetül rá az elbeszélte történetre és tereire. A Felvidék régi világa, s ezáltal az elbeszélte történet jelen idejében már felbomlott Monarchia-tér egy része idéződik fel az egykori alszolgabíró Podolini Lajos révén, aki a székek és asztalok buzgó ide-oda tologatásával virtuálisan újraépíti Faykis „otthon, a pátriában”³⁵ (13.) álló podolini kocsmáját, mintha csak

³² Az a tény, hogy vendéglőről/fogadóról van szó, meghatározza a hely társadalmi helyiértékét is, amely ezáltal ellentétbe állítható az „intellektuálisabb” kávéházi kultúrával a maga társadalmilag szelektált közönségével („socially filtered clientele”, vö. GYÁNI Gábor, *Identity and the Urban Experience. Fin-de-Siècle Budapest*, Columbia UP, New York, 2004, 97.). A regény ezzel inkább az alsó középosztály bizonyosfajta városi populáris kultúrájára helyezi a hangsúlyt. Ennek társadalmi és kulturális környezetét meghatározzák a „színésznők, táncosnők, a mulatóhelyek dámái, akik babonások a koldusok átkai vagy áldásai iránt”. (31.)

³³ A k.u.k.-Monarchia szétesése után kényszerűen fellépő „migrációs hullámok”, illetve hely- és egyúttal országváltások, amelyekre a regény (Vilma kisasszony és Podolini Lajos figuráján keresztül) hallgatólagosan utal, megerősítik és újjáalakítják a korábbi szociális és etnikai különbségeket, valamint a főváros multikulturális jellegét (a századfordulós Budapest etnikai-szociális viszonyaihoz vö. GYÁNI, *I. m.*, 175 skk.).

³⁴ A két szoba közötti határt a fogadós és a személyzet kivételével illetéketlennek nyilvánított személyek nem léphetik át.

³⁵ A szöveg a latin eredetű szó használatával különleges nyomatékot ad a kijelentésnek, amely egy-

„valamely bűvészeti mutatványhoz készülődne” (15.), amivel – minthogy ténykedése egyúttal olyannak látszik, mintha „valamely műkedvelői előadáshoz készülődne” (15.) – egyben a kisvárosi-népies populáris kultúra egyes mozzanatait is felidézi. Ezáltal a felvidéki vendéglői kultúra ennek a szereplőnek a „boldogult úrfikoraként” jelenik meg, ennél fogva kitágul a „boldogult [úrfi]kor” hatóköre, s mivel a szereplő jelképesen a nevében hordozza a Felvidék egy részét, egymásra vetülnek, illetve egymásba ágyazódnak a „boldogult [úrfi]korok” is, hiszen tulajdonképpen ugyanarról a történeti korszakról van szó:

Tíz lépés hosszában és öt lépés szélességében: ennyi lehetett a terjedelme Faykis bodegájának! [...] Ez volt az első bodega az egész Szepességben; sörház, vendéglő, szálloda akadt másfelé is, de az első igazi bodegát megnyitni csakis Faykis merészelt, aki foglalkozására nézve gyógyszerész volt, és tátrai mellpasztilláiról, fenyőillatairól volt nevezetes a fővárosi lapok híradéseiben. [...] Faykis úr maga személyét illetőleg inkább a bodegában tartózkodott... (15.)

A Faykis bodegájában zajló élet leírása kapcsolatba hozható a *Bécs városához* címzett fogadóban zajló eseményekkel – törzsvendégek, magatartásmódok, városi-helyi történetek és ételek, italok bukkannak fel itt is, ott is:

Itt ült a bodegában Privorszky úr. (A széket keményen a helyére állította.) Fél tizenkét óra tájban jött, amikor a toronyóra-mutatókon nem letek helyet a csókák, hollók. Ez volt a rendes ideje a nyugalmazott főszolgabírónak, aki harmincöt szolgálati éve alatt többször lehetett volna képviselő, alispán, talán még központi főszolgabíró is Lőcsén, de nem szeretett Podolinból kimozdulni egyetlen napra sem. Privorszky úr szakálla mindig meg volt fésülve, és a bundagallérjához simult. Talán a legangyalibb szívű ember volt, akit valaha ismerni szerencsém volt, mégis elégedetlen volt sorsával. [...] és mikor a bodegában elhelyezkedett: a közigazgatásra panaszkodott. Itt ült Privorszky úr! – mondta most mély meggyőződéssel Podolini, és a székek koppanthatt, mint-ha egy szellemet akarna megidézni, aki mindenben igazat ad előadásában. (16.)

A szimbolikus tér ezáltal kiterjed a Felvidékre is, amelyet Vilmosi Vilma és Podolini Lajos kénytelen volt elhagyni. Ez az ismétlésstruktúra (amely hosszan folytatódik, és olyan részletekben is megnyilvánul, mint az ételek és italok, valamint a vendégek leírása) összeköti Faykis bodegáját, s vele együtt a két fősze-

szere utal a latin nyelvű hosszúságos magyarországi hagyományaira, valamint történetileg kialakult jelentésrétegekre is.

replő múltját a Bécs földrajzi és kulturális valóságát reprezentáló *Bécs városával* és Budapesttel is. A két virtuális tér, Bécs és Podolin a *Bécs városa* vendégfogadó kicsiny terében összpontosul, a *Bécs városa* ezáltal jelképes centrummá válik, amely a névnek az emlékezetbeli és a térbeli vonatkozások hálójában létező folytonossága révén a Monarchia és a Monarchia-beli terek egymásra vetülő virtuális egységét hozza létre, ami az elbeszélte történet végkimenetelében, Vilma kisasszony „hatalomátvételével” a vendéglőben erőteljes hangsúlyt kap.³⁶

A *Bécs városához* címzett vendéglő átvétele látszólag ugyan hirtelen és előkészítetlenül történik meg, azonban latens módon előkészíti a felvidéki bodega megidézése, valamint Vilma kisasszony szinte észrevétlen megjegyzése, melyet a *Bécs városába* lépéskor tett, amikor az aktuális eseményektől függetlenül kijelenti, „hogyan vegyék át a kocsmároságot a fentebb említett Vájsz úrtól, ha az netán unná magát” (33.). Az epilógusban a történetekre visszautalva ugyanezt ismétli meg a karneváli tánc értelmezéseként, amikor kijelenti: „Én pedig már akkor tudtam, amikor a kocsmárosékat, ezeket a derék, kedves embereket táncolni láttam a saját vendéglőjükben, hogy ez a tánc igazában azt jelenti, hogy Vájszék búcsút mondanak a Bécs városának és a vele járó különböző fáradtságoknak.” (183.) Azáltal, hogy az egykori bécsi házaspár helyet cserél a felvidékiekkel, olyan váltás megy végbe, amely ugyan törésnek látszik, egyúttal azonban a hagyományok továbbvitelét is jelzi, mivel a régi felvidéki tradícióknak vannak közös vonásai a Monarchia-beli bécsiekkel vagy a pestiekkel, amint az a figurák tulajdonságainak és egyéb körülményeknek az ismétlésstruktúrájából kiviláglik.

Vilma kisasszony hagyományörző és továbbvivő szerepére való alkalmasságát – említett tulajdonságai mellett – szimbolikus-metaforikus síkon alátámasztja a zajló Duna jegén lejátszódó jelenet is: két part között szeli át a jeges Dunát, nem törődve a(z élet)veszéllyel, és sértetlenül ér partot. Ez a tette egyúttal az individuális életút egy mozzanata ismétléseként jelenik meg:

Minket, cipcereket nem kell félteni. Minket születésünkkor a Poprád folyóba dugnak egy lékbe, és csak az számít, aki visszajött a víz alól. Tudomásom szerint Vilmosi kisasszony is volt a víz alatt, hiszen igazi cipcerlány. Ábrándos, de férfias. [...] Kiment a Duna jegéről a partra, mintha csak a Poprádon ment volna át [...] (10.)

³⁶ A narratív térszerkezet jelentéséről, fajtáiról és funkcióiról az irodalomelméletben vö. rövid áttekintésként Stefan GRADMANN, *Topographie/Text. Stifter und Kafka*, Hain, Frankfurt am Main, 1990, 1–20., a Lotman-féle térmodell rendszeres kifejtéséről pedig vö. Karl N. RENNER, *Grenze und Ereignis. Weiterführende Überlegungen zum Ereigniskonzept von J. M. Lotman = Norm – Grenze – Abweichung. Kultursemiotische Studien zu Literatur, Medien und Wirtschaft. Festschrift für Michael Titzmann*, szerk. Gustav FRANK – Wolfgang LUKAS, Stutz, Passau, 2004, 357–381.

A folyó ezáltal földrajzi adottságain túlmenő funkciót kap: a történet felütéseként bevezetett Duna mint a dunai Monarchia különböző részei közötti jelképes kapcsolat³⁷ szimbolikus jelentőséget nyer, amelyet a történet erre utaló elemei megismételnek. A szereplő meglehetősen motiválatlannak látszó cselekedete, a folyó átszelése a zajló jégtáblákon át, metaforikus aktusként értelmezhető: Vilma kisasszony személyében testesíti meg „a jég hátán is megél” kifejezést, s ezáltal alkalmasságát a *Bécs városa* söröző továbbvitelére, s mindazon emlékek megőrzésére, amelyet Bécs és *Bécs* megtestesít. Áttételesen egyúttal felidéződik a vízen járás bibliai mozzanata és egy kissé alacsonyabb regiszterbe transzponált, karnevalisztikus megváltási történet is: a bibliai utalás, az ördögi jelenet és a köznapiban banalitás ütközése ismételten kidomborítja az elbeszélte történet és a történetmondás heterogenitását. Vilma kisasszony – egy másik lehetséges intertextuális utalást bekapcsolva³⁸ – a magyar kulturális hagyomány emblematisztikus fikciós alakját és történeti korszakát idézi fel a metaforikus meta-szintre helyezett városmentéssel (ráadásul az ő esetében nem is Pestről, hanem Bécsről, még ha „csak” *Bécs városáról* van is szó). Ebben a formában mindez – a Jókai-figura heroizált tettét egy egészen más narratív szituációba ágyazva – ironikus utalásként értelmezhető egy „jobb” magyar múltra, amely éppen a *Boldogult úrfikoromban* elbeszélte regényideje előtt hullott szét.

A szimbolikus térszerkezet, melyben különböző helyek egymásra vetülhetnek, valamint a szereplőkhöz kapcsolódó metaforikus jelentésképző elemek az emlékezés olyan terét alkotják meg, amelyben a Monarchia múltja színes keveredésben él tovább³⁹ – emlékezőként, széttartó emlékezetdarabokból álló, s így szétdarabolt emlékezetként, amely a szereplők párbeszédeiből és elmélkedéseiből tűnik elő. A kollektív emlékezet ezáltal a beszélgetésbe helyeződik át, s ennek révén a saját múltját lassan maga mögött hagyó nagyváros hétköznapjaiban, életében és kultúrájában, bár töredékesen, mégis fennmarad a k.u.k.-Monarchia:

³⁷ A Monarchia Ferenc József idejében létezett egykori egységét idézi fel Kacs Kovics kijelentése az elbeszélte történet nyitó jelenetében, amely a „rend” (túl)hangsúlyozásával vezeti be a későbbi eseményeket, ellentétbe állítva őket az elmúlt idővel: „De Ferenc József volt a király, és még a varjúcapatoknak is rendet kellett tartani. [...] De Ferenc József volt a király, és a jégtábláknak is ezredkebe kellett sorakozni.” (5–6.)

³⁸ Gintli Tibor e vonatkozásban Jókai *Kárpáthy Zoltán* című regényére való lehetséges utalásra hívja fel a figyelmet (vö. GINTLI, I. m., 30.), amelyben az a jelenet, amikor a (romantikus eszményített) figura a jégtáblákat szétrobbantva átmenetileg megmenti Pest városát az ártól, és egyfajta „megváltóként” jelenik meg, a Krúdy-regény e mozzanata intertextuális alapjának tekinthető.

³⁹ Az emlékezés mozzanata, a metaforikus egymásravezítődések itt nemcsak a figura individuális önképződését determinálják (ezzel kapcsolatban vö. EISEMANN György, *Az emlékezés ízei. Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak mnemotechnikájáról* = Uő., *A folytatódó romantika*, Orfeusz, Budapest, 1999, 117–128., itt 118 és 127–128.), hanem egy egész történeti kor emlékezetbe idézésének a nosztalgiát fenntartó és egyúttal megtörő dialogikusan széttartó elemeit is.

nem a „nagy” történelemben, hanem a köznapok és szereplőik „kis” történeteiben, a heterogén elemekből össze-összeálló, majd ismét széttöredező kaleidoszkopikus képből. A múltnak a populáris kultúra különféle megnyilvánulásaiban gyökerező folytonossága a Monarchiában mindenféle különbözőség és feszültség ellenére is megfigyelhető latens „hasonlóságokat, megfeleléseket, valamint átfogó szervező mintákat” hangsúlyozza,⁴⁰ melyek tovább élnek a két főszereplővé előlépett figura, Vilmosi Vilma és Podolini Lajos alakjában a múlt és hagyományainak továbbéléseként, hiszen a *Bécs városa* vendéglő megmarad; és tovább élnek a mindennapok populáris kultúrájában: az étkezési szokások és kultúra világában („Volt ott császárszemlye, vizeszszemlye, köménymagos zsemlye, sós kifli és percc is, amely mind pillanatnyi önfeledkezést jelentett az élet bajaiban” –33.),⁴¹ az ivási szokásokban (például a sörivásnak egész rituáléja van), a zenében (a táncjelenetben ismert és divatos, a Monarchia világára utaló valcer- és operettmelódiaik szólalnak meg)⁴² és a táncban (a – bécsi – keringőben), az olyan vissza-visszatérő kifejezésekben, fordulatokban, mint „az én időmben” (5.), „Ferenc József idejében” (45.), a „boldogult úrfikorban” (67.), vagy akár a hagyományos és banálisra vált viselkedési formákban, köznapi rituálékban is.⁴³ Krúdy regénye ezáltal az emlékező Monarchia-diszkurzusba illeszkedik, egyúttal azonban sajátos változatát alkotja meg, amely a nosztalgikus hangot rögtön más regiszterekbe transzponálja, és ezáltal az elbeszélés törésvonalaiival és ambivalenciáival éppen a nosztalgia és az emlékezés töréseit mutatja fel.

⁴⁰ Rudolf JAWORSKI, *Ostmitteleuropa als Gegenstand der historischen Erinnerungs- und Gedächtnisforschung = Schauplatz Kultur – Zentraleuropa. Transdisziplinäre Annäherungen*, szerk. Johannes FEICHTINGER és mások, Studien, Innsbruck, 2006, 65–71, itt 69. E hasonlóságok és megfelelések vizsgálata a közelmúltban nyomatékosan előtérbe került; vö. ezzel kapcsolatban a Csáky Móric vezette, *Modernitás – Bécs és Közép-Európa 1900 körül* című kutatási projektet, amelynek eredményeit a zárójelentés tartalmazza: Moritz CSÁKY, *Zehn Jahre SFB Moderne*, Newsletter Moderne (7) 2004/2., 2–10.

⁴¹ Az evés és az ételek többnyire szimbolikus funkciót kapnak Krúdy műveiben, vö. ezzel kapcsolatban DÉRCZY Péter, *A „nagy zabálás” mitológiája. Krúdy gasztronómiai tárgyú műveiről*, Alföld 2007/9., 97–104.

⁴² A k.u.k.-Monarchia operettjeiről vö. összefoglalóan BATTÁ András, *álom, álom, édes álom... Népszínművek, operettek az Osztrák–Magyar Monarchiában*, Corvina, Budapest, 1992, valamint CSÁKY Móric, *Az operett ideológiája és a bécsi modernség*, Európa, Budapest 1999.

⁴³ A „popularizált”, azaz a köznapi városi kultúrában végbemenő „emlékezet-munka” abba az időszakba esik, amelyben a tömegkultúra elemeinek és médiumainak az elterjedése – Budapesten is – dinamikusan halad előre. (Vö. ehhez GYÁNI, *I. m.*, 186–187.)

Identitás és metanarráció Balogh Robert *Schvab evangéliomában*

Írásom Balogh Robert *Schvab evangéliomát*¹ mint a magyarországi német irodalmi diszkurzus egyik jelentős fragmentumát kívánja elemezni. A szöveg jelentőségét abban látom, hogy a minta, melyet olvasóinak azok identitásalakításához nyújt, jóval differenciáltabb a magyarországi német irodalmi diszkurzus sok más fragmentuma által megalkotott identitásmintáknál. Állításom két elméleti alapfeltevést foglal magában. Az első, hogy az identitás (diszkurzív) konstruktum, jelentésadó, jelentésalkotó folyamatok eredménye, melyekben az egyén az adott társadalom, illetve kultúra kategoriális viszonyainak bázisán a kategóriák szelektív internalizációjával teremti meg lehetséges azonosulásának kereteit.² A második, hogy az irodalmi diszkurzivitás hatékonysága abban rejlik, hogy az azonosulás lehetséges kategóriáit, tárgyait hozza létre, melyek tudást integrálnak és azt szubjektíven teszik hozzáférhetővé.

A magyarországi német irodalmi diszkurzus által létrehozott lehetséges azonosulási kategóriák tapasztalataim szerint jól elemezhetőek a Jürgen Link által kidolgozott „irodalomelemzés mint interdiszkurzuselemzés”³ elméleti bázisán, illetve módszereivel, melyekben Link a szemiotikai diszkurzuselemzés vizsgálati szempontjait kapcsolja össze az irodalomszociológia vizsgálati szempontjaival.⁴

¹ BALOGH Robert, *Schvab evangéliom. Nagymamák orvosságos könyve*, Kortárs, Budapest, 2001.

² Vö. PATAKI Ferenc, *Az én és a társadalmi azonosságtudat*, Kossuth, Budapest, 1982.

³ Vö. Jürgen LINK, *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse*, Fink, München, 1983.; Jürgen LINK, *Literaturanalyse als Interdiskursanalyse. Am Beispiel des Ursprungs literarischer Symbolik in der Kollektivsymbolik = Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, szerk. Jürgen FOHRMANN – Harro MÜLLER, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1988, 284–307.; Jürgen LINK – Ursula LINK-HEER, *Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse*, Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik (77) 1990, 88–99.

⁴ Link saját koncepcióját Foucault diszkurzusfogalmának ambivalenciájára, illetve kritikájára építi: a társadalmi gyakorlat és a nyelvi jelek „kettős kombinatorikáját” tételezi. A foucault-i aspek-

Link szerint az irodalmi diszkurzus a hétköznapi és gyakorlati interdiszkurzusokban megalkotott „imaginatív”, ún. elementáris-irodalmi elemek (képi analógiák, metaforák, szimbólumok, narratív sémák) speciális kidolgozása, az irodalmiság pedig immanens szemiotikai struktúrák és külső diszkurzív tényezők, a diszkurzív intézményesítés kölcsönhatásában ragadható meg.⁵ Az elementáris-irodalmi elemek feldolgozása által az irodalmi diszkurzus kapcsolatba lép más, társadalmilag meghatározó diszkurzusokkal: megerősítheti ezeket, de viszonyulhat hozzájuk kritikusan is, megpróbálhatja magát kivonni hatásuk alól, de mintegy utópisztikusan túl is léphet a társadalmilag-kulturálisan adott diszkurzív kereteken, hiszen azáltal, hogy az irodalom mint nyelvi-szemiotikai struktúra határozottan elkülönül más társadalmi praktikáktól, és önmagában is értelmezhető, befogadásakor időlegesen és viszonylagosan képes a valós társadalmi gyakorlat felfüggesztésére. Ez azt jelenti, hogy életeseményeket, tapasztalatokat nemcsak reprodukálni képes, de modellként konstruálni és „utópiaként” megalkotni is. Azok a „megélhető applikációs minták” tehát, melyeket az irodalmi diszkurzus megalkot, strukturálják a befogadó valóságérzékelését és a „valósághoz” való aktív viszonyulását is.

Az applikációs minták vizsgálatába szükséges és hatékony bevonni a narratív identitás Link koncepciójával gondolatilag érintkező elméleteit, melyek a narrativitást az identitás „szervezőelveként”, és ezáltal jelentéskonstruálásként tételezik,⁶ hiszen a narratíva vonzereje az, ami az olvasót az irodalmi kategóriák internalizálására készíti, illetve a narrativitás az, ami az irodalmi minták applikációját lehetővé teszi a befogadó számára. A jelen elemzéssel való összefüggésben Ricoeur narratív-identitás-elméletét⁷ kell megemlítenem, mely a narráció koherenciateremtő erejéről szól, arról, hogy az elbeszélés közvetítő szerepet tölt be az idem-

tusok összekapcsolását strukturálisan és funkcionálisan magyarázza, azzal, hogy mivel a társadalmi munkamegosztás által létrejövő speciális diszkurzusokban szétszórtan képződő tudás re-integrációjára is szüksége van a társadalomnak, létrejönnek olyan interdiszkurzusok, melyek a felhalmozott tudást a speciális diszkurzusokon kívül is hozzáférhetővé teszik – közéjük tartozik az irodalom is.

⁵ Jóllehet az intézményesített irodalom elementáris-irodalmi készletek feldolgozása, az irodalmi diszkurzus mint „másodlagos” szemiotikai rendszer (mely az „elsődleges”-nek tekinthető elementáris-irodalmi alapul) nem hozható létre mintegy kombinatorikusan az elementáris irodalom elemeiből. Az irodalmi diszkurzus ugyanis kioldja ezeket az elemeket eredeti diszkurzív összefüggéseikből, és saját, irodalmi koherenciát kölcsönöz nekik, egy átfogó irodalmi struktúra, Link szóhasználatában poliizotópia immár nem autonóm elemeivé alakítva őket.

⁶ Vö. *Narratívák*, III. *A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Kijarat, Budapest, 1999.; *Narratívák*, V. *Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta, Kijarat, Budapest, 2001.; PATAKI Ferenc, *Élettörténet és identitás*, Osiris, Budapest, 2001.

⁷ Vö. Paul RICOEUR, *A narratív azonosság*, ford. SEREGI Tamás = *Narratívák*, V., 15–25.; Paul RICOEUR, *Das Selbst als ein Anderer*, ford. Jean GREISCH, Fink, München, 1996.; Paul RICOEUR, *Zeit und Erzählung*, ford. Rainer ROCHLITZ – Andreas KNOP, Fink, München, 1988–1991.

identitás, az állandóság modellje, egyenletesség, invariancia, és az ipse-identitás között, mely az őmagaságnak olyan modellje, amely az időbeli változást, a sokféleséget, a másságot is magában foglalja. Ricoeur elmélete szerint személyiségalkatra csak a fiktív elbeszélések analógiájára, illetve azok befogadása által tehetünk szert. A narratív identitás elméletalkotói közül Ricoeur mellett említést érdemel még jelen összefüggésben Schrag,⁸ aki az embert *homo narrans*ként írja le.

A magyarországi német irodalmi diszkurzus applikációs mintáinak átfogó vizsgálata⁹ azt mutatja, hogy a magyar nyelvű diszkurzusvonulat fragmentumai sokkal differenciáltabb identitásalkotást tesznek lehetővé, mint a német nyelvű vonulat szövegei.¹⁰ Jóllehet, a német és a magyar nyelvű diszkurzív vonulat ugyanazokat az identitástartalmakat dolgozza ki (csak néhány alapvető példát említve: részvétel a török dúlás után az ország újraépítésében, részvétel a második világháború után az ország újjáépítésében, kitelepítés), a tartalmak kidolgozásának módzataiban, illetve mechanizmusában jelentős különbségek figyelhetők meg. A fő különbségek két pontban foglalhatók össze. Az első, hogy míg az identitásalkotást a német nyelvű szövegekben nagyfokú redukcionizmus jellemzi, kon-

⁸ Calvin O. SCHRAG, *The self after postmodernity*, Yale UP, New Haven, 1997.

⁹ Lásd PIKOPSI Eszter, *Zur interdiskursiven Konstruktion ungarndeutscher Identität in der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 2007.

¹⁰ Vizsgálataimban a kortárs magyarországi német irodalom diszkurzusát nem a nyelv alapján definiálom, hanem a magyarországi német etnikai és/vagy nemzeti identitás direkt, azaz szemantikailag explicit konstruálása alapján. Ez azt jelenti, hogy a kortárs magyarországi német irodalmi diszkurzushoz sorolok egy szöveget, ha abban a [magyarországi német] tematikai jegy meghatározó szerephez jut a konfiguráció vagy a konfliktusstruktúra kialakításában. Diszkurzuselemzésemben identitáskategóriák és identitásstruktúrák feltárására helyezem a hangsúlyt, s ezekben a nyelvi megformáltság szerepe nem elsődleges, de döntésemben szociológiai kutatási eredmények is szerepet játszottak, melyek azt bizonyítják, hogy a nyelv nem kötelező alkotóeleme a magyarországi német identitásnak. Bindorffer Györgyi kutatási eredményei például azt mutatják, hogy az eredeti német nyelvjárásokat – melyek a német nyelvterületől elzártan szókincsükben fejlődni, megújulni nem tudtak, a zárt magyarországi német faluközösségekben nagyobb közösségeket kiszolgáló nyelvváltozattá fejlődni nem voltak képesek, s ezért funkciójukat a modernizálódó társadalomban betölteni nem tudták – fiatalabbak identitásstruktúrájában vagy az irodalmi német nyelv (Hochdeutsch) helyettesíti, vagy más tartalmak, mint például a származástudat. Vö. BINDORFFER Györgyi, *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*, Új Mandátum, Budapest, 2001. A kérdés, hogy a kortárs magyarországi német irodalom fogalma ebben a kiterjesztésben alkalmazható-e olyan esetekben is, mikor a vizsgálat szempontja nem az etnikai és/vagy nemzeti identitás szemantikailag explicit konstruálása, további kutatásokat igényel majd. Fontos lehet az elmondottak implikációjának kifejtése, vagyis az, hogy a magyarországi német identitás kettős identitás. Amint azt Bindorffer Györgyi vizsgálatai bizonyítják, elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni, de pótolni is képes elemeiből áll: a magyarországi német kisebbség saját (történetileg változó) etnikai identitásának megőrzése mellett (természetesen egyénenként különböző módon) elsajátítja, internalizálja a magyar vagy a német nemzeti identitás azon elemeit, melyek etnikai identitásának elemei közül hiányoznak.

figurációjuk, konfliktusstruktúrájuk gyakorta radikálisan leegyszerűsített világmodelleket alkot (újra csak egy domináns példát említve: a történelmi tapasztalatokat az áldozatok és a bűnösök közötti oppozícióra építve re-konstruálja), a magyar nyelvű szövegek az egyes identitáselemeket mind szemantikailag, mind pszichológiailag komplexebben dolgozzák ki, és az egyes identitáselemek közötti strukturális viszonyok komplexebben re-konstruálják úgy a szociális „valóságot”, mint az egyes ember és a közösség pszichikai valóságát. A másik lényeges különbség abban ragadható meg, hogy míg a német nyelvű szövegek a re-konstruált identitástartalmakat és -struktúrákat csaknem kizárólag szerzői és szereplői kommentárookban – tehát közvetlenül és nem kevéssé didaktikusan – reflektálják, addig a magyar nyelvű szövegekben, mint az alább elemzendő műben is, főként formai és esztétikai struktúrákban történik a reflexió. A különbségek ugyanakkor nem a nyelvben gyökereznek, hanem egyrészt a német nyelvű diszkurzív vonulat hosszú ideig tartó politikai meghatározottságára vezethetők vissza,¹¹ másrészt a magyar nyelven író szerzők differenciáltabb irodalmi szocializációjára.

Ha Balogh Robert *Schvab evangélioma* kapcsán vizsgáljuk a magyar és a német nyelvű diszkurzív vonulat összefüggéseit és különbségeit, a kapcsolódási pont a „dokumentátornak” a mindenkor aktuális diszkurzív vonulatban elfoglalt strukturális pozíciója lehet, mely az imaginatív elementáris-irodalmi elemek intézményes irodalmi feldolgozása által társadalmi perspektívákat, illetve értékrendszereket

¹¹ Az a folyamat, amelyben a kortárs magyarországi német irodalom a hetvenes évek elején intézményesül, a magyarországi német irodalmi diszkurzív vonulatot a politikai diszkurzív vonulathoz kapcsolja, és ezáltal politikai funkcióval ruházza fel. Az irodalmi diszkurzív vonulat (és ezzel az identitáskonstrukció) gondolati és érvelési struktúráit a magyar nemzetiségpolitikai kurzus fordulata határozza meg: a nemzetiségi politika feladja az automatizmus elvét, miszerint a nemzetiségi kérdések a „szocializmusban” önmaguktól megoldódnak, és a nemzetiségek bevonását hirdeti a „szocializmus építésébe”. A magyarországi német irodalmi diszkurzív vonulat az ideológiai szocializáció legitimálja: feladata „szocialista” értékek és viselkedési normák közvetítése, az eszmerendszer szilárdítása. A nyolcvanas években a magyarországi nemzetiségi politika egyre határozottabban erőlteti a szerzőkre a „híd” diszkurzív pozícióját. A „hídverés”, amiben az irodalmi diszkurzív vonulat támogatnia kellene a politikait, egyrészt, „kelet felé”, konfliktuskezelést céloz Magyarország és azon szomszéd államok között, melyek területén magyar kisebbség él (főként Magyarország és Románia között), másrészt, „nyugat felé”, gazdasági érdekeket hordoz. Sok szerző azonban olyan diszkurzív pozíciókból szegül ellen ennek az identitáskonstrukciónak, melyekből a magyarországi németek kollektív szocializációja utópisztikusnak, illetve megvalósíthatatlannak tűnik: ezek a szerzők disszimiláló identitásképző stratégiákban szigorúan egyes szám első személyben határozzák meg nemzeti hovatartozásukat, feltárják nemzeti identitásuk meghatározottságát. A rendszerváltáskor, mikor a sokáig elnyomott történelmi emlékezet felszabadulása a megújulás lehetőségét nyújtja az identitáskonstrukció számára, a kortárs magyarországi német irodalmi diszkurzív vonulat éretlennek bizonyul új identifikációs és tájékozódási minták kialakítására. A krízist, melyet a korábbi, kötelezően előírt önértelmezés elbizonytalanodása okoz, a szerzők nem ritkán az elbizonytalanodott önértelmezés továbbírásával próbálják kezelni.

artikulál.¹² A német nyelvű vonulatban a „dokumentátor” jelentős szerepet tölt be a kortárs magyarországi német irodalom kezdeteinél, a hetvenes években, és a rendszerváltás után, a kilencvenes évek elején is. A „dokumentátor” tudományos értekezések adatait és eredményeit dolgozza bele műveibe, népdalokat, népszokásokat jegyez fel, de a dokumentált anyag nem alakul műveiben irodalommá: nem jön létre olyan átfogó irodalmi struktúra, amelyben a dokumentált anyagban fellelhető elementáris-irodalmi elemek (gyökérmetaforika stb.) irodalmi koherenciát nyerhetnének. A pozíció feltehetőleg abból kiindulva nem alakít ki komplex irodalmi struktúrákat a „valóság” értelmezésére, hogy a cselekményszerűen előtalált és nyelvileg is előformált „valóság” bemutatása eleve magában hordozza az összefüggések értelmezését, illetve az identitástartalmak dokumentarista feltárása önmagában is az identitás tudatosodásának irányában hat. Balogh Robert, mint majd látható lesz, szintén rendkívül sok „dokumentumot” épít be szövegébe, de a struktúra–pozíciót éppen az jellemzi, hogy ezeket egymással meszerűen összekapcsolt tartalmi is formai struktúrákban átfogó irodalmi struktúrává alakítja, saját, irodalmi koherenciát kölcsönözve nekik.

Balogh Robert a következőképpen nyilatkozott egy rádióinterjúban:¹³ „Bárki itt Közép-Európában képes lenne a családja történetéből regényt írni. És akkor a hogyan lenne a legnagyobb kérdés”. A továbbiakban ennek a szerző által hangsúlyozott Hogyan?–nak a feltárása a célom a *Schwab evangéliomban*. A narráció Hogyan?–ját a magyarországi német identitás konstruálásának módozataként vizsgálom, és arra a kérdésre keresem a választ, miként írja újjá a szöveg a magyarországi német hagyományt, miként írja „evangéliumivá”.

Vizsgálódásaimban arra a rendszerre támaszkodom, mely által a mű önmagára, illetve műként való megszerkesztettségére reflektál, vagyis a narráció identitáskonstrukciós elveit a metanarráció¹⁴ segítségével igyekszem feltárni.

Az önreflexió rendszerét egyrészt textuális egységek hozzák létre:

- az első fejezet, a *Kérdések könyve*, mely a *Mikor?, Ki?, Hol?, Miért én?, Nevek?, Ki az az Ópapa?, Ki az az Ómama?* kérdésekkel a szöveg referencialitásának problémáját teszi témájává, a *Történet?, Mit?, Ki mondja?, Mi ez?* kérdések által pedig a narratológia alapkérdéseit intézi a szöveghez – amely tehát explicit metanarrációként olvasható,
- az utolsó fejezet, *Nagyanyám szavai*, mely a szerző nagyanyjával folytatott beszélgetéseit rögzíti (a szerző eredetileg csak nagyanyja hangját szerette volna

¹² Jürgen Link ezeket a pozíciókat diszkurzív pozíciónak nevezi.

¹³ Irodalmi Újság, Kossuth Rádió, 2001. 07. 07.

¹⁴ A fogalmat Csányi Erzsébet kijelentésének (*A regény öntudata. Metanarratív próza a jelenkori magyar és szerb irodalomban*, Forum, Újvidék, 1996.) értelmében használom.

megörökíteni), és amely az előző három fejezetre vonatkoztatva metanarrációként olvasható, hiszen a fikció valós (?) alapjait rögzíti, s melyben szintén reflektálódik a referencialitás,

- az imák és a ráolvasások, melyek funkciója csak az elbeszéltek funkciójával párhuzamban érthető meg, melyek tehát implicit metanarrációként olvashatók,
- azok a szöveghelyek, melyek az elbeszélést, illetve az elbeszélhetőséget problematizálják vagy a nyelvet teszik a reflexió tárgyává.¹⁵

Másrészt paratextuális elemek vesznek részt az önreflexió rendszerének kialakításában:

- a műfajnak a címben *evangéliom*ként való megjelölése, miáltal a szöveg az önzonosság mércéjeként jelöli ki magát, hiszen az *evangélium* a szó profán értelmében olyan „abszolút” írás, melynek igazában feltétlenül hiszünk, melyet cselekedeteink mércéjeként elfogadunk,
- az alcím, *Nagyamám orvosságos könyve*, mely gyakorlati felhasználhatóságot sugall, és az olvasónak címzett pragmatikai utasítást is implikál,
- a fejezetcímek,

¹⁵ A szerző nyelv választásával kapcsolatban álljon itt egy idézet: „A sváb az elmaradott nyelv Nagypapuka, magyarul kell beszélni. A mi svábunkkal nem lehet mindent kifejezni. Svábul nem lehet írni. A faluban még megértik, de két faluval arrébb már csak fülelnek, hogy mit is mond ez a buta sváb. A németek, Nagypapuka, a németek csak néznek, még jó, ha elnézően mosolyognak, egy mukkot nem értenek a maguk svábjából. Amikor az iskolában, németórán megszólaltam svábul, kiröhögtek. Szégyelltem magam, Nagypapuka, érti? Szép, szép, hogy maguk itt falun egymás közt elsvábolnak, de nekem németül kellett volna megtanulnom, nem vasárnapi iskolába járni, meg pácsker, néptánc, hájmátlíder! [...] Igen, emlékezni azt lehet svábul, hogy mi volt a családban, hogy melyik volt a bognár nagypapa, és ki volt a bognár nagypapa bognár nagypapája, és az ő nagypapájának a szépapja, egészen a tutajokig, hogy jöttünk le a nagy vízen, meg szekereztünk. [...] Na, erre jó a sváb. Meg a maga meséire, hogy az angyalok, az ördögök, meg a Brauchfrá.” (98.) Ez a szöveghely és a következő arra is magyarázatul szolgálnak, miért váltakoznak a történetmondás, a kifejezés szintjén különböző beszéd- és írásmódok. Az Ópapa nyelve erősen stilizált; „Nagyanyám szavai” a beszélt nyelv stílusjegyeit hordozzák, azaz a spontán gondolatmenetet elliptikus, egymáshoz lazán kapcsolódó mondatok rekonstruálják; az imák és a ráolvasások archaikus nyelven szólnak és fonetikus írásmód rögzíti őket. Ezáltal, mint azt később kifejtem, a kifejezés síkja a tartalmi struktúra részévé válik. „Elszakíthatatlanok voltak a nyelvüktől. Volt valami gyarlótság a ragaszkodásukban. Ha nem a maguk nyelvén szólaltak meg, a szemérmességükből zavarodottság lett, habogás, majd hallgatás. [...] A saját nyelvük inkább csak ételekről szólt. Állatokról, növényekről. Napi teendőkről. Ritka ünnepekről. Az egész külvilág idegen volt, távoli, ellenséges, érthetetlen, megnevezhetetlen és furcsa, csak ők nem, mert egymást megértették. Így alakult lassan a beszéd gyatra módjává a hallgatás. Hogy lehetne mindazt elmondani, amit érez valaki, ha nem tudja, hogyan kezdjen bele? Nincsenek rá szavak.” (16.)

- melyek közül az első, *Kérdések könyve*, a szöveg pragmatikai beágyazottságát jelzi,
- melyek közül a következő három, *Ópapa könyve*, *Ómama könyve*, *Unokák könyve*, mint azt később kifejtem, a szöveg ismétlési struktúráit tagolja,
- melyek közül az utolsó, *Nagyanyám szavai*, egy széljegyzettel együtt, „A könyv írására ezek a beszélgetések készítették”, a korábban elbeszéltek, illetve a mű kontextualizálását jelzi,
- az alfejezetek címei, melyek azok elbeszélésként való megszerkesztettségét vannak hivatva jelölni, mint például *Az Ópapa meséje az Óhazáról [...]*, *Az én mesém rólam [...]*, vagy a többszörösen szerkesztett és tükröztetett elbeszélést hangsúlyozzák, mint például *Az Ópapa meséje az Ómama visszatértéről, melyben az Ómama elmeséli [...]*,
- a széljegyzetek, melyek különféle funkciókat hordoznak: kommentárként szerepelnek, forrásokat adnak meg (törvénycikkelyeket, rendeleteket idéznek, de a nagyanya szavait is), dátumokat, adatokat sorakoztatnak fel, utalásként szerepelnek és utalásokat magyaráznak, szöveghelyek német vagy magyar fordítását adják meg, és nem utolsósorban intra- és intertextuális utalásokat fejtenek ki,
- a dokumentumok, melyek szintén „széljegyzetként” jelennek meg, családi fényképek, igazolványok és iratok, olvasókönyvek fejezetei, egy Gilletteborotva és egy hajápolószer reklámja, melyek a „tények” fikcióvá való alakítását szemléltetik,
- a mottók,
- melyek közül az első, „Nektek, gyerekek! Meg az unokáknak!”, önidézet,¹⁶ s a magyarországi német konvenciók kommentárjaként értelmezhető,
- melyek közül a második, „... a sváb: az egyik német törzshöz, nyelvjáráshoz tartozó személy”, egy definíció, mely a szövegszerkesztés objektíváló tendenciáit jelzi,
- melyek közül az érzelmi töltettel bíró harmadik, „Weil blau ist der Himmel / Und Blau blüht das Vergissmeinnicht / Und die Augen meiner Mutter sind auch Blau”, (a szerző motivációi mellett) a szövegszerkesztés szubjektíváló tendenciáit jelzi.

A narrációs rendszer rendszerként való leírásának kiindulópontjaként szolgálhat a mű öndefiníciója a *Kérdések könyvéből*:

¹⁶ Széljegyzet a *Kérdések könyvében*: „Nektek, gyerekek! Meg az unokáknak! Ti élvezitek majd! Nekem már mindegy. Meg lesz Húsvét, Karácsony, Születésnap. A narancs mellé pénzt is dugok. Azt elfogadjátok, mi? Én etetem a disznót, kapálom a szőlőt, de ti élvezetek. Nekem nem kell sok. Csak nektek.” (15.)

Mi ez? – Összerakhatatlan darabokból épülő könyv, régen felejtésre ítélt emberek sorsából összefüggő, nem alakuló történet, egymásba olvadt emlékek, színek, illatok, elválás, egyesülés, bódulat és téboly. Csigavonalon mozgó, csöndes merengés. Svábokról. (11.)

A metanarráció szerint tehát az identitáskonstruálás egy csigavonal mentén megy végbe, a narráció másodlagos rendezési elve a spirál, mely az örök ciklikus-ság, az örök fejlődésben lévő ciklikus folytonosság és az emanáció szemantikáját hordozza, és amely gondolatalakzatként a kiindulási pont egyre nagyobb gondolati íveken történő reflektálását jelenti.

A „csigavonalon mozgó merengés” kiindulópontja a magyarországi német lét, illetve a magyarországi németté válás. Az elbeszélés kiindulópontja az az esemény, amely a magyarországi németeket magyarországi németekként definiálta, illetve identifikálta: *Az Ópapa meséje az Óhazáról, arról, hogy miért is hagytuk ott azt a vidéket, hogy elinduljunk ide.* Az elbeszélésben az [utazás] szemantikai egysége kap domináns szerepet. Ez a tematikai jegy alapozza meg az [útonlevés] jelentéssíkját, melyet aztán a narráció, spirálisan, kibontakoztat: az [utazás] mint domináns tematikai jegy más elbeszélésekben, egymást kiegészítő, referáló, interpretáló, azaz egymást kölcsönösen kitágító kontextusokban is visszatér: a nagypapa elbeszéléséhez kapcsolódik *Az én mesém rólam, hogyan maradtam itt, hogyan nem mentem vissza az ópapak földjére [...]*, melyben az Unoka 1988-as NDK-beli építőtábori élményeiről számol be, és melyet annak elbeszélésével zár le, hogy a dédnagyanyja a kitelepítés után Németországból, az „anyaországból”, három határon keresztül hazagyalogolt Magyarországra, a szülőföldjére. A csigavonal későbbi kanyarulataiban aztán az Ópapa azokról a napokról mesél, melyeket a kitelepítéskor családjával együtt a marhavagonba zárva töltött. Még később következik *Az Ópapa meséje az Ómama visszatértéről, melyben az Ómama elmeséli, hogyan is lehet három határon át hazatérni.* Ezt követi az Ómama álmának elbeszélése, melyben halottaival utazik egy hintóban, a csigavonal néhány további íve után az Unoka monológban összegezi a magyarországi németek be- és kitelepítését. Ezután megidéződik a „kerékcsettogás”, annak a vonatnak a zaja, amelyik a kitelepítendőket szállította, mire aztán az Ópapa rémálma következik a kitelepítésről. Aztán az Unoka mesél nagyanyja útjairól a városba, mikor „eladózni” járt, végezetül pedig „Nagyanyám szavai” olvashatók az Ómama hazatéréséről és a piaczásról. Az [utazás] szemantikai potenciája az ismétlődés révén egyre nagyobb és nagyobb lesz, a tematikai értékjegy a magyarországi német lét egyre komplexebb reflexióját nyújtja.

A jelentéssíkok (izotópiák), melyeket a csigavonal mint ismétlési struktúra kibont, a magyarországi német identitás kategóriáiként is felfoghatók. A szöveg

központi izotópiái az [útonlevés] mellett, mely a teljes szövegstruktúrát tekintve \pm [megállapodott biztonság]-ként pontosítható, a következők: \pm [biztonságkeresés a metafizikában], \pm [biztonságkeresés az érzelmekben], \pm [mértéktartás] és \pm [reflexivitás]. Mivel az ismétlődéseket, a tematikai jegyek újbóli felbukkanását a széljegyzetek is jelzik, vagyis mivel a metanarráció a csigavonal, azaz az elbeszélés-kontinuum bizonyos pontjait a lineáris elbeszélésmentet kiegészítve úgymond küllőszerűen is összeköti egymással, elmondható, hogy a szöveg a magyarországi német identitást hálóként, hálózatként konstruálja. Ebben a hálózatban a magyarországi német identitás kategóriái relatív önállóságot mutatnak. Az elbeszélések ugyanis nem kapcsolódnak össze történeté (hiszen ez egy „összerakhatatlan darabokból épülő könyv”, és „nem alakuló történet” – 11.), melynek re-konstruálásával az identitáskategóriák egymás közötti viszonya interpretálható lenne. A narráció fragmentumot, töredéket hoz létre, a magyarországi német identitás kategóriái ismétlődésük révén azonosíthatók identitáskategóriaként.

Az ismétlésnek az a megjelenési formája, mely ebben az összefüggésben mélyrehatóbb vizsgálatot igényel, ugyanannak az identitásképző eseménynek az újrafelvétele, újra elbeszélése más és más elbeszélők által – hiszen az ismétlésnek e formája révén a [megállapodott biztonság], a [biztonságkeresés a metafizikában], a [biztonságkeresés az érzelmekben], a [mértéktartás] és a [reflexivitás] tematikai jegyek, vagyis a magyarországi német identitás központi kategóriái folyamatosan újraértékelődnek és újraértelmeződnek. Az identitás szempontjából meghatározó események különböző nézőpontokból való elbeszélései egyfelől egymáshoz való viszonyukban foglalkoztatnak, másfelől azokhoz a konvenciókhoz való viszonyukban, melyek a mindenkori elbeszélő közösségében a magyarországi német létről való beszédét meghatározzák, másképp fogalmazva ahhoz a magyarországi német identitásdiszkurzushoz való viszonyukban, melyet a szöveg tradicionális magyarországi német identitásdiszkurzusként re-konstruál.

A konvenciókat a *Kérdések könyve* a következőképpen rögzíti:

A járdán könnyen megbotlasz. Minden lépésre figyelni kell. [...] A házak előtt fapadokról öregasszonyok bámulnak. Köszönni kell. [...] Ha nem köszönsz, nem vagy jó ember. Ha nevensz, nem vagy komoly ember. Ha dúdolsz, akkor félnótás vagy. Figyelnek, megfigyelnek, döntenek. [...] Tudja minden iskolás, mi a mérték. Tiszta járdák, virágok és átláthatatlan téglakerítések. Mindenki tudja, hogyan kell éreznie, cselekednie, mit szabad és mit nem. Meggondolatlanul nem ragyog fel senki szeme, csak úgy, tétován nem lépdel senki. Az utcán nem sírnak. Mások előtt nem sír senki. Halkan veszekednek. Élethosszig tartó magány és fejelem vésődött a felnőtt arcokra. [...] Itt mindenki tartja magát. Ha nyugtalan valaki, imakönyvet vesz a kezébe, a sza-

vakra összpontosít, hátha így elmúlik minden gond. Mert mindig csak a szerzés. Az lett a fontos, hogy hol lehet spórolni valamit. [...] Félretenni, spórolni és büszkének lenni nehéz egy életen át. A góg nem mentes a nyugtalanságtól. Csak a szeretethez szerettek volna visszatalálni, ezért imádkoztak. Az a baj, nem tudták, mire vágnak. A szavak, csak a szavak. És ezek a szavak beszéltek szépségről, örömről, nagy szerencséről, talált kincsről, szerelemről. Újra és újra el kellett olvasni a szavakat, amíg el nem zsongítottak. Hogy el lehessen hinni. Hogy létezik más is, mint a munka. Szavak, csak szavak. De hogy mitől voltak boldogok a régi öregek? Erre nincsen szó, csak a képzeletben, s az kimondhatatlan. És lassan abbamaradtak a szép szavak, vissza kell zsugorodni ugyanabba a testbe, ugyanoda, ahonnan kiragadnak a gyöngéd szavak. Az érzelmeket, ezt a zsongást ki kell dobni a lélekből. A nyomorúság nyomorúság. A szép szavak újra a messzeségbe hátrálnak. El kell felejteni mind. (14–16.)

E konvenciók keretei között mozognak „Nagyanyám szavai” és a nagypapa elbeszélése, *A Nagypapuka magyarázza az Unokának, hogy tisztára söpörték a tiszta járdát, mert azt kellett, s az Unoka nem érti meg (Unokák könyve)*, melyben a nagypapa a szovjet munkatáborba való elhurcolásáról beszél, a kényszermunkáról, a szocialista rendszerhez való alkalmazkodásáról; melyek egy erősen szabályozott, mértéktartó és szemérmes világot re-produkálnak fegyelmezetten, mértéktartóan és szemérmesen.

Kritikai a viszonya a szöveg által re-konstruált konvenciókhoz az Ópapa, az Ómama és az Unoka elbeszéléseinek.

Az Ópapa, akit a *Kérdések könyve (Ki az az Ópapa?)* gyenge idegzetű és alkoholbeteg emberként ír le, nem hasznos tagja a közösségnek, már csak ezért is kívül áll a konvenciókon. Elbeszélései érzelmeire és reflexióira épülnek, ezen az alapon, álomszerűségükkel, víziószerűségükkel kérdőjelezik meg a konvenciókat. Az érzelmek által vezérelt támadást a mértéktartás ellen jól szemlélteti a vagonban töltött napok elbeszélése:

Egyszer három napig ordítottam azt, hogy Ich will es neet! Féltém. Bezártak minket a vagonba. Ich will es neet! Így kezdtem, és kitartottam ezt az e-t, három egész napig, kibíratatlanul, úgy, hogy a körülöttem levők a csontjaikban érezték a félelmemet [...]. Féltém a haláltól, velem félt az egész vagon, az örök és a vasutasok. Féltém, hogy törvényt ülnek felettünk [...]. Miért? Mert vétkeztünk. Testvéreink szíve fekete vértől keserű. Volt-e egyáltalán aranyló örömtől ragyogó? De miért nem örülünk mi soha? A svábok? A svábok sohasem cselekedték azt, amit a szívük megparancsolt. [...] Mi is vétkez-

tünk [...], mert csak a szerzésre gondoltunk. A spór. A manna elénk is hullott, de minékünk csak panasz jött a szánkra, más egyéb alig. [...] Ezért itélkeztek fölöttünk. [...] Három napig ordítottam. Mindenki szenvedett körülöttem. Én is. Nem tudtam abbahagyni. Szemen előtt gomolygott a fekete füst. Kúsztam fel rajta, alattam parázslottak a csontra fosztott hullák. Láttam a lányom ijedt tekintetét. Sajnáltam. A feleségem végtelen türelmet mímelt, a pacskert babrálta, felfeslett a varrás, pedig a talpába belevarrta minden pénzünket. Én a haláltól félek, a fájdalomtól, a késtől, a tűztől, a füsttől, ő pedig a pénzét védi. (52–55.)

Az Ómama monológja, az *Ómama éjszakai perlekedése a nyári konyhában, csak úgy, ahogy az öregasszonyok szoktak (Ómama könyve)* a kétkező monológja, aki nem talál a konvenciókban rendre, biztonságra, megváltásra:

Taníts meg a szerénységre, taníts meg a tűrésre, taníts meg engem hízelegni, mert nehéz az én szívemnek kérni. Nem értem az édes szavak, imakönyvek, harangkondulások rendjét, kinek ad ez erőt? (82.) [...] Mindenre van áldás. A szenvedésre is van? (85.)

Az Unoka, aki nem ezekben a konvenciókban nőtt fel, és tanult ember, tágabb pragmatikai keretek között értelmezi a konvenciót. Monológja, *Az Unoka monológja Nagypapukához, aki a gangon ül (Unokák könyve)* a magyarországi németek történelmét összegzi, és szembesít a konvenció elégtelenségeivel: a háború és a háború utáni korszak példáján mutatja be annak a fegyelemnek a korlátait és veszélyeit,¹⁷ mely nem képes felmérni alkalmazkodása és engedelmessége következményeit, valamint számon kéri a mértéktartást, mely az ő szemében, minthogy nem ismeri el a létfenntartás elemi feltételeként, szeretetlenség.¹⁸

Ugyanaz az identitásképző esemény végigvonulhat a felsorolt szemantikai rendszereken: egy esemény elbeszélése a konvenciók szemantikai keretei között

¹⁷ Az unoka fegyelmet illető kritikáját a széljegyzetek az *Ópapa könyve* következő helyével hozzák összefüggésbe: „Isten parancsol. A csendőr parancsol. A katona parancsol. Szót kell fogadni. Azt mondták, lengetni kell a kart, előre, hogy lássuk az ujjunk, mert az jó. [...] Nekünk muszáj letérdelni, ha a lármás ember, kezében puskával, hadonászik. Eddig felegyenesedve jártunk, most úgy kell viselkedni, ahogy nem bántanak bennünket. Ha meg kell hajolni, meghajolunk [...]” (46.)

¹⁸ Vö. „A sváb gazda csak a saját fajtájával áll szóba, bizalmatlan, rátarti, rideg, ő akar a leggazdagabb lenni a környéken. Nem házasodik idegennel, Nagypapuka, hát nem rokonunk a fél falu? Mértékletes és józan népek lakják a falut. Egy válás volt itt ötven év alatt. Azt kimutatja a sváb, hogy szereti a földjét, a disznáját, de hogy a feleségét! Azt soha. Mások előtt semmi érzelmet ki nem mutatni, ez miért volt, Nagypapuka? Most mit néz így! Válaszoljon! Nem tud.” (103.)

összekapcsolódik ugyanannak az eseménynek az elbeszélésével a konvenciókritika szemantikai keretei között, sőt, ugyanaz az esemény a konvenciókritika több szemantikai alrendszerén is végigvonulhat, az érzelmek, a kételyek vagy a pragmatikai szemléletmód rendszerén is.¹⁹ A kritika tehát módosítja a hagyományos magyarországi német identitásdiszkurzust, illetve új identitásdiszkurzust vezet be.

Kritika éri mindeközben, illetve ezáltal a hagyományos identításkonstruálás alapelvét, az ismétlést is. A konvenció ismétlési struktúráit elégtelennek mutatja a narráció.

A nagypapa elbeszélésében, *A Nagypapuka magyarázza az Unokának, hogy tisztára söpörték a tiszta járdát, mert azt kellett, s az Unoka nem érti meg (Unokák könyve)*, a hétköznapi ismétlődései, vagyis a mindennapokban ismétlődő cselekvések, események nem védenek meg a kiszámíthatatlantól, nem képesek a változtathatatlanság, az állandóság illúzióját fenntartani. A munkatáborba való elhurcoltatás kapcsán állapítja meg a nagypapa: „Mi csak a régi megszokott mondatainkat darálgattuk. Hiába.” (108.) Az Unoka elutasítja az ismétlésben manifesztálódó alkalmazkodási kísérletet („Ketten maradtunk, és mint a régi öregek, elkapirgáltunk kinn a szőlőben, vagy csak neszeztünk a pincében, gúlába hordtuk a krumplit, rendezgettük a répát, tisztára söpörtük a tiszta járdát” – 110.): „s az Unoka nem érti meg”.

A mindennapok ismétlései, melyek nem telítődnek érzelmekkel (hiszen az érzelmek nem férnek össze a mértéktartással, a konvenciók kizárják őket), elidegenedéshez vezetnek. A nagymamáról olvashatjuk (*A Nagymamuka története, aki szombaton vonatra szállt [Unokák könyve]*):

¹⁹ A mondottakat jól szemléltetik az Ómama hazatéréséről szóló elbeszélések. Az eseményről „Nagyanyám szavai” a konvencióknak megfelelően, érzelmek nélkül tudósítanak: „Hát egyszer meghalt a nagypapa. Onnan elindult a nagymama a bozsokiakkal gyalog. Azok fiatalabbak voltak, még jobban bírtak menni, nem akarták őt, de hát akkor mégse hagyhatták ott. 1887-ben született az Ómama, 1950-ben ért haza. 63 évesen már nem bírt úgy. [...] Itt Magyarországon eladott pár harisnyát. A pénzt, amit kapott, abból fölszállt a vonatra, és ameddig elég volt. Így jött haza. Gyalog is egy darabig, meg ahogy tudott.” (130.) *Az Ópapa meséje az Ómama visszatértéről, melyben az Ómama elmeséli, hogyan is lehet három határon át hazatérni* érzelmekkel telített elbeszélése ugyanannak az eseménynek: „Többé nem mesélte, hogy csak mentek, mentek, mégse haladtak. Hogy országúton nem lehetett, mert katonák álltak mindenfelé, papírokat kértek, fegyverekkel hadonásztak. [...] Hogy vissza ne találjanak, eső mosta el az utakat, mosta el a síneket, gyökerestül dőltek ki a fák, mindenfelé csak fodrozódott a szürke víz. Az Ómama csak állt egymaga, a bozsoki fiatalasszonyok elsiettek. Ha mégis rátalált a helyes útra, s a szíve olyan tiszta lett, mint az üveg pohár, elébe jött az út, összezsugorodott mezítlábas talpai alatt.” (70.) Az Unoka pragmatikusan is megvilágítja az eseményt: „Volt egyszer egy ország, ahonnan hazagyalogolt a dédanyám! Hazulról otthonába! Anyaországból szülőföldre! Onnan ide.” (27.)

Ez az asszony szenvedett a szeretetlenségtől, s szenvedése otthagya nyomát az arcán. Elvesztette hitét a vallásban, elvesztette hitét a körülötte élőkben. Közönnyel szeretkezett, közönnyel főzött, közönnyösen szemlélt mindent: öröm, bánat, halál és gyerekzsületés, semmi nem kavarta fel. Saját vágyai sem készítették cselekedetekre, megcsinálta, amit kell. És mást nem. Egyedül élt, egyedül gondolkozott. Tudta, ő is hibás, hogy ez így maradt [...]. A szeretetet, amire vágyott, ő zárta be saját magába. Mindig szerette volna lerázni magáról a béklyót, de a közönyösség újból és újból eluralkodott rajta. Most már késő. [...] A férjétől azt szerette volna hallani, te vagy a legjobb feleség a világon. Vagy még inkább, hogy suttogja a fülébe: Bocsássál meg nekem! De csak jelentéktelen események történtek. Ettek, dolgoztak, szeretkeztek. Mindent ugyanúgy. Mindent ugyanolyan alaposan, mindent rendben. Ahogyan kell. (119.)

Ugyanakkor a nem hétköznapi ismétlődések, például a kötött ima szavainak ismétlése, mint azt az Ómama monológja is mutatta, nem válnak a cselekedetek mércéjévé, az ima szavai nem épülnek be a mindennapi életbe.

A konvenció ismétlési struktúrái körvonalként írhatók le, s ez a körvonal a csigavonal folytonos fejlődésben levő ciklikus kontinuitást jelző képével szemben céltalan, vak körben járást konnotál.

A konvenciók ismétlési struktúrái „elkoptatják”, szemantikailag elhasználják az ismételt elemeket, mígnem azok elvesztik jelstátusukat. A narráció ismétlési struktúrái ezzel szemben a reflexió (a metanarráció) által újra (illetve komplexen, differenciáltan) jelként teszik hozzáférhetővé ezeket az elemeket. Következésképpen kijelenthető, hogy a mű a magyarországi német identitásdiszkurzust a reflexió, a tudatosítás által írja újra.

A tudatosítás a magyarországi német hagyomány alapelveinek kijelölését jelenti, illetve ezeknek az elemeknek az egyéni identitásképzés vonatkozási pontjaiként való kijelölését. Mondhatni, egyfajta genetikai kód leolvasásáról, illetve felfejtéséről van szó.²⁰ Ezzel visszatérek a csigavonal metonímiájához, a spirálhoz, mellyel a bevezetőben az ismétlést, a narráció másodlagos rendezési elvét írtam le, hogy egy további dimenzióban is megvizsgáljam.

Ha a magyarországi német identitás egyes kategóriáit (a [megállapodott biztonság], [biztonságkeresés a metafizikában], [biztonságkeresés az érzelmekben], [mértéktartás], [reflexivitás] tematikai értékjegyeket) a biokémiából ismert bázi-

²⁰ Vö. „Hallgatnak a régi öregek, magukkal vitték a szavakat. A nagyanyám megszólalt. Mesélt. Én, az unoka csak rögzítettem. Emlékek régen élt emberekről, *akikből én lettem*, akik fogták a kezem, akik játszottak velem, akiket megismerni szeretnék. Itt vannak velem, mégsem tudnak szólni, türelemmel hallgatnak. Emlékek. Némelyikük fénykép, vagy sírkövön név és évszám. A nagyanyám megszólalt. Ő az utolsó, aki tudja. Én az első, aki hallgatja.” (10. Kiemelés tőlem.)

sok képerre vetítjük, melyek kötések (szemantikai kapcsolódások) révén kettős spirállá állnak össze, akkor a narrációt (a bázisok ismétlődését) „genetikai” információk hordozójaként értelmezhetjük. Az elbeszélés száalai tehát DNS-szálakhoz hasonlíthatók, melyekben a bázisok egymással párokat alkotva ismétlődnek,²¹ például [mértéktartás] és +[biztonságkeresés az érzelmekben] az Ópapa elbeszéléseiben, +[mértéktartás] és +[biztonságkeresés a metafizikában] „Nagyanyám szavaiban”, –[megállapodott biztonság] és +[biztonságkeresés a metafizikában] *Az Ópapa meséje az Ómama visszatértéről* című elbeszélésben stb.

Az ismétlés által tudatosított elemek (újra) beleépülnek az életbe, a mindennapokba – mint azt az imák és a ráolvasások elemzése mutatja. Az imák és a ráolvasások egyik funkciója a metanarráció szintjén az ismétlés és a narráció reflektálása, ugyanakkor maguk is ismétlési struktúrák, amint azt az Ómama imája bizonyítja:

Az Ómama imája az Almafához

Asz Atyának Fijunak és Zentlélek nevében
Kezdemel keresztet vetni a betekre
Akor kimeni a fához és megrászni aszt háromszor

Alma fa én megáldlak
Alma fa én megrázlak
Első madár ki átröpüli ákadat
Vitye el az én bajomat
Mind a 77 betekségem
Mind a 77 bajom

²¹ Az elemzés ellentmondásmentességét biztosítandó ezen a ponton vissza kell térnem arra a megállapításra, miszerint az egyes identitáskategóriák relatív önállóságot mutatnak. Az állítás azt a tényt szeretné hangsúlyozni, hogy a szöveg nem fejt ki, és nem reflektálja az egyes izotópiák (identitáskategóriák) közötti viszonyt, a „relatív” jelző pedig arra utal, hogy az egyes izotópiák sohasem rekonstruálhatók egymástól teljesen elkülönítve. Le kell szögeznem továbbá, hogy a DNS-lánc képét a biológiai realitáshoz képest meglehetősen szabadsággal használom az identitáskategóriák szemléltetésére: nem 4, hanem 5 bázissal operálok, és köztük a biokémiai kötött kapcsolódási szabályoknál szabadabb szemantikai és pragmatikai kapcsolódási szabályokat tételezek. A [mértéktartás] például, jóllehet a leggyakrabban a [biztonságkeresés a metafizikában]-hoz kapcsolódik (*Kérdések könyve*, az Ómama monológja), kapcsolódhat a [megállapodott biztonság] (a nagypapa elbeszélése a vagonban töltött napokról) vagy a [biztonságkeresés az érzelmekben] tematikai értékjegyekhez is (az Unoka monológja), +[mértéktartás] viszont soha nem kapcsolódik például +[reflexivitás]-hoz. Nem vizsgálom azt sem, hogy a „bázisok” ismétlődésének sorrendje hozzájárul-e, és ha igen, mennyiben a „genetikai” információ kódolásához. Végezetül hangsúlyoznom kell, hogy szigorúan metonimikusan beszélek, természetesen nem áll szándékomban azt sugallni, hogy identitások a gének által volnának/lehetnének kódolva.

Segítsél engem Atya Fiju Zentlélek
 Vessél rám keresztet
 Fujjad el rólam a bajt háromszorra
 Ahoty én a fát mekrázom a madarra át szájjon

Rekkel és délben és este is naplenyukta után
 Mongyadki az én nevem
 Vesd a keresztet s mondogasd az én nevem

A madar elpusztul
 A betek mektyótyul (125.)

Az imák és a ráolvasások rámutatnak, hogy a narráció is a kritizált konvenciókban gyökerezik, illetve közvetítenek a narráció és a kritizált konvenciók között. Az imák és ráolvasások – mint ismétlési struktúrák – gyógyító funkciója ugyanis áttevődik a narrációra – mint ismétlési struktúrára. Metanarratív elemek, különösen az alcím, *Nagymamák orvosságos könyve*, és a záró ima gyógyító hatást tulajdonítanak a narrációnak mint ismétlési struktúrának. A záró ima az elbeszéltek funkcióját, „gyógyhatását” a koherenciatereemtésben határozza meg. A „gyógyhatás”, a koherencia a metanarráció szerint úgy érhető el, hogy a magyarországi német identitás elemei tudatosodnak az egyénben, így az egyén ezeket az elemeket cselekedetei számára meghatározóként, mérvadóként ismeri fel. Az egyén szabadon alakíthatja viszonyát ezekhez az elemekhez, mint ahogyan azt az egyes elbeszélők is teszik a tematikai jegyek pozitív vagy negatív értékjegyként való értelmezése és használata során, s az identitáselemekhez való egyéni viszonyok kialakítására készíti olvasóit a mű formai struktúrái által is. A hypertextre emlékeztető forma potenciális interaktivitást kommunikál. Mindazonáltal abban, hogy ezek a tartalmak meghatározóak identitása szempontjából, akkor is, ha esetleg időközben levetett vagy devalvált identitástartalmakká váltak, nem kétkedhet az egyén, hiszen a tartalmak *evangéliomot* alkotnak, mint fentebb említettem, a szöveg a műfaji megjelölés által az önazonosság mércéjeként jelöli ki magát. A műfaji megjelölésben megragadható komplex intertextuális reláció tovább növeli a feltárt identitáskategóriák szemantikai potenciáját, pragmatikai szinten pedig a jelentésadásnak, a hagyomány egyéni átértékelésének, átszervezésének, újraírásának lehetőségét hangsúlyozza.

Fejtegetéseimet lezárandó álljon itt a művet záró ima, mely összegzi a narráció motivációit és szándékait (s melynek „széljegyzete”, egy bicikliseket és motorosokat ábrázoló képsorozat, megintcsak az [útonlevés]–re reflektál):²²

²² Ezen a ponton ismételen hangsúlyozni szeretném, hogy a műben a kifejezés síkja, illetve a szö-

für breuchen Ráolvasni

A holtak orzákúttya asz élök orzákúttya.
Esz asz etyetlen ami özzeköt.
Esz asz etyetlen ami mekmarad
Aki átment rajta montyael bizalommal.
Hoty elhinni eszt könyüb letyen
Hoty ne vetyük eszt tréfának.

Mer a madar elpusztul
S a betek mektyótyul. (138.)

veg formai-optikai megszerkesztettsége releváns részét képezik a tartalmi struktúrának: a képsorozat és az ima magát a narrációt is „útonlevésként” azonosítják.